3 1761 06194894 9

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapitotta Gyulai Pál.
Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Egy-egy szám ára 20 fill.

PULSZKY FERENCZ

Irta

CONCHA GYŐZŐ.

1-1543. sz. 60 fill.

120

FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

DB
933
.3
P84C66
1910
c.1
ROBARTS

Szives megemlites czéljából

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

GEORGE BISZTRAY

PULSZKY FERENCZ.

IRTA

CONCHA GYŐZŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1910.

LIBRARY
MAY 21 2004
UNIVERSITY OF TORONTO

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

PULSZKY FERENCZ.*

I.

Magyarország újjászületésének nagy harczosa, Deáknak, Kossuthnak kor- és munkatársa, a hazáért hosszú számüzetést szenvedett hazafi, a magyar művelődés legegyetemesb tehetségü munkása, a szellemes iró, a kitünő tudós, Akadémiánknak hatvan éven át, utolsó lehelletéig lankadatlan buzgalmu tagja, alelnöke — mai ünneplésünk tárgya.

A legegyszerübb ember jellemrajzát csak úgy adhatni meg, ha az akadályokat, melyekkel küzdenie kellett, az eszközöket, melyekkel rendelkezett, s azt az erőt számba veszszük, melyet fölöttük kifejteni birt.

Mentül rendkivülibb, sajátságosabb az ember ereje, mentül nagyobbak az akadályok, mentül sokfélébbek az eszközök, a melyekből az ember szellemi képe alakul, annál szükségesebb az egymást ellensúlyozó tényezőknek oly pontról

* A M. Tud. Akadémia 1903 május 10-iki ünnepélyes közülésén tartott előadás.

tekintése, a honnét mindannyi kivehető ugyan, de a döntő az előtérbe jut.

A rendkivüli tehetségek, melyekkel Pulszky Ferencz fölruházva volt, a czéljai elé gördülő akadályok nagysága, viszont a rendelkezésére álló eszközök sokfélesége, mely életkörülményeinek rendkivüli változatosságából eredt, csak azáltal válnak érthetővé, a rólok rajzolt kép valóvá és hűvé, Pulszky Ferencz jellemét, jelentőségét visszaadóvá, ha őket a magyar renaissance-al kapcsoljuk egybe.

Pulszky Ferencz rendkivüli ember volt tehetségeinek, czéljainak, életkörülményeinek a rendes mértéket meghaladó méretei következtében, a kit már ennélfogva sem lehet az emberinek rendes mértékével mérni; de még inkább azzá lett annak következtében, hogy élete a magyar renaissance idejére esett.

Pulszky Ferencz a magyar renaissance legsajátosabb kifejezése, ekkori közéletünknek legeredetibb alakja, a ki egyéniségének ellentéteket rejtő sokoldalusságával páratlanul áll politikai, tudományos, művészi életünkben.

Minden renaissance a jelennek temetése és a jövőnek előtörése a multból, avagy az emberi lelkek egyéni teremtő erejéből.

A renaissance, ha az emberi élet összes oldalaira kiterjed, feloszlás, azon kapcsolatok felbomlása, melyek az embereket összefűzték, azon javak megvetése, kicsinylése, melyekből a nem-

zet s az egyesek addig éltek, új kötelékek keresése, új javak utáni vágy, új javak előhozásának próbálgatása. A hit új támpontokat keres, a költészet, a művészet más tárgyakon lelkesül, átalakítja a nyelvet, új technikákat próbál, érzelmeit változott formákban fejezi ki, a gazdálkodás ismeretlen területeken vállalkozik, a tudomány úgy módszerében, mint kutatási czéljaiban megváltozik. Az emberek társadalmi együttműködésének létező czélpontjai, kötelékei, s ennek következtében a nemzetek országló életének addigi törekvései, létező alkotmánya, joga, az erkölcs parancsai szűknek, sivárnak, igaztalannak, erkölcstelennek, gyámoltalannak tűnnek fel ama vágyak világában, melyek az emberek közt társadalmi együttműködésök, országló hatalmuk alkotmányának formáira, viselkedésök legfőbb elveire nézve támadnak.

Ily renaissance-korban minden bizonytalanná válik az ember körül, a szép s a rút, a jó s a rossz, az igaz s a hamis, az okos s az oktalan. A nemzetet nyugtalanság fogja el életének minden pontján, kormányzatában, gazdálkodásában, hitében, irodalmában, művészetében.

A magyar renaissancenak Mária Terézia és József alatt a nemzeti élet egyes ágazataiban kezdődő folyamata akkor, midőn Pulszky Ferencz a tanuló életből a cselekvő életbe lép: a 30-as évek első felében a nemzet egész valóját megragadja. Ez újjászületési folyamatnak egyik czél-

pontja az, a mi által a magyar a világ más népeivel magát szembe állítja s a minek tőlök háborítatlanságot, önmagától pedig az ösztönszerü érzés helyett külső kiformálást, a létezés helyett növekvést és gyümölcsözést, dúsabb tartalommal eltelést kiván.

A másik czél: e nemzeti egyéniség elemeit, az egyeseket abban is, a minek e nemzeti sajátosság nemzetközi háborítatlanságához s belső kiformálódásához nincsen egyenes köze, a tekintetben is, a mire nézve az egyes saját nemzetétől külön életet él, egyéni gazdagsága, szellemi kielégülése, egyéni életberendezése, egyéniségének érvényesítése tekintetében szabaddá, elégültté tenni.

A XIX. századbeli magyar renaissance, a nemzet teljes magyarságára és az egyén teljes szabadságára törekszik egy időben, vagyis két oly czélra, melyek egyféle népből álló nemzetnél is ellentétbe kerülnek, ha egyszerre s nem egymásután, ha őket föltétlenül s nem viszonylag, nevezetesen az egyéni szabadságot alárendelve a nemzeti szabadság, vagyis a nemzeti függetlenség és hatalmi nagyság követelményeinek, törekszenek megvalósítani.

A magyar renaissance szükségképen bonyolultabbá vált, mint más nemzetek renaissance-a az által, hogy a magyar nemzet nem egy népből, hanem több népből áll. Így az egyéni szabadsag kiterjesztése a nemzet szabadságát, vagyis

a miből az áll: más népektől független létét, velök és saját tagjaival szemben hatalmát nem erősítette.

De nem hiányzottak minden renaissancenak rendes bonyodalmai: a multnak ellenállása az újnak megszületése ellen, a magyarban sem, sőt hozzájárultak a magyar kultura elmaradottsága és a külügyi nehézségek.

A mult, főleg nemzeti szempontból II. József óta, a függetlenség, az önálló hatalom megszünését, a magyar nemzet eltünését jelentette az európai nemzetek concert-jében, a magyar királyság beolvadását az osztrák tartományokba, az egyéni szabadság szempontjából a jobbágyság millióinak szolgaságát, szellemi tekintetben hátramaradását.

A magyar ranaissance, vagyis a magyar nemzetnek és a szabad magyar polgárnak és embernek újjászületése, hagyományos kulturánknak rögtön európai szinvonalu, bőséges tartalommal való telitése, a mindezekhez szükséges tényezők sokféleségénél, az ellentálló gátak erejénél fogva megbontotta a nemzet egész valóját s kivetette a levés, a támadás bizonytalan tengerére.

A Széchenyi által eltemetett, kicsinyelt mult helyére egy bizonytalan jövő lép, a melynek senki világosan nem látja körvonalait.

Senki sem fejezte ki ezt világosabban, mint maga Pulszky, midőn a 30-as évekre visszaemlékezik: «Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy a fennálló viszonyok nem tarthatnak soká,

hogy az uralkodó rendszer meg fog bukni, hogy az egész ország átalakulása kikerülhetetlen; arról sem volt kétségünk, hogy a magyar országgyűlés nem képes a reformot keresztülvinni, de arról, miképen kell eljárni, senki sem volt magával tisztában.» [1]

Ugyan ő jellemzi a 30-as évek második felét a pessimismus korának, midőn «költők lemondtak minden reményről s a követek sohasem titkolták meggyőződésöket, hogy a parlamentaris harcz meddő fog maradni s az annyira óhajtott reform soha keresztül nem vihető».

Csak Széchenyi és Kossuth biztak Magyarország nagy jövőjében és Pulszky jegyzi föl azt is, hogy Deák kérdésére: «Miként hiszed te, hogy ily változás állhatna be?» Kossuth csak annyit tudott felelni: «Bármi módon, mit tudom én miként, európai forradalom vagy háboru által, de be fog következni mulhatatlanul.» [2]

A nemzet előtt csakugyan egy bizonytalan jövő állott.

Először is a magyar nemzetiség uralomra juttatása, valódi független nemzetté levése s egyuttal mindannak bőségben és magyar jellegben nyujtása, a mit az egyes a köztől, az állam és társadalomtól vár, nehézségbe ütközik két oldalról is. Az osztrák politikailag került fölénk,

[1] Életem és korom I. kötet, 84. l.
[2] U. o. 94. l.

a meglevő magyar jellegü kultura pedig, úgy a vagyoni, mint a szellemi, szegényes volt az európaihoz viszonyítva. Az osztrák fölényt visszaverni, a meglevő magyar kulturát művészet, irodalom, tudomány, minden rendű gazdasági technika, pénz és hitel, mindennemü ipari és őstermelési javak tekintetében külföldi kölcsönzéssel kiegészíteni s magyar jellegét megtartani: ebben állt a nagy nehézség.

A mint Európa népei a középkor végén elfordulnak saját multjuktól s a római, görög kulturával akarnak eltelni, épp úgy mohón kap Magyarország Mária Terézia óta — a nélkül, hogy e visszásságnak tudatában volna, — a német s franczia szellem mindennemü alkotása után, kezdve a ruhától az irodalom s tudomány legmagasabb termékeiig.

A nemzet a maga küzdelmét egyénisége fölényeért, más társadalmi és politikai czélokra készült régi alkotmánya segélyével, Ausztriától jogilag nem tagadott függetlensége alapján, intézményei hagyományos erejében bizva folytatja. Egyuttal azonban megbarátkozik a «kor lelkével» nemcsak mulólag, mint az 1790—95-iki föllobbanásban, hanem 1830 óta állandóan és az európai alkotmányi és társadalmi elvek iránt is oly hajlandóságot mutat, mint a külföldi irodalom, művészet gyümölcseinek átültetése, receptiója iránt. A magyar újjászületés egyuttal valóban az idegennek a legnagyobb méretü re-

ceptiója, irodalmi, gazdasági, jogi, alkotmányi tekintetben.

Hogy Pulszky szavaival éljek: «Így történt, hogy ugyanazon időben, midőn a nyelvből minden idegen szó a túlzásig kiűzetett, — az irodalom csak szavaira nézve maradt magyar s a formákban, fordulatokban, stylben idegenszerü lett, hogy midőn nemzetiségünket erősebben megalapitani s kiterjeszteni iparkodtunk, — gondolkodásunk módja nagyjára nem nemzeti».* De nemcsak a szépirodalmi, hanem az emberi szükségletek minden terén idegennel táplálkoztunk. S a mint Európa azon nemzetei, a melyek a római jogot recipiálták, nem tudnak annak nyügeitől szabadulni, épp úgy nehezedik ólomsúlylyal reánk ma is, újjászületésünk oly hosszu folyamata után, a «müvelt nyugat».

A százados magyar alkotmánynak idegen jogelvek alapján polgári alkotmánynyá változtatása meghagyja-e, neveli-e erejét, mire a nemzet fölényének teljes kivivásához kétszeresen szükség van? A félig szolgaságban sinlődő jobbágynak polgárrá, a nemesi birtoknak a gazdasági szabadverseny tárgyává tétele nem gyengíti-e, vagy nem söpri-e el végkép a társadalomnak azon vezető osztályát, mely a magyar jellegnek legfőbb kinyomata volt? A külföldi irodalom, művészet, ipar, a külföldi életmód, ruházat re-

* L. Pulszky F.: Életképek. 1845. I. köt. 604 l.

ceptiója nem semmisíti-e meg a magyar magot, mely a sok vihar között fennmaradt s mely mindezen idegen nedvek segélyével akar újjászületni?

A nemzet lelkében föltámadt e szükségletek nem találják meg önként kielégítésük utait. Bizonytalan, ki legyen a vezér, a ki e szükségletek kielégítésének társadalmi és politikai szerkezetét megjelöli, bizonytalan az idő, a mikor az s melyek az eszközök, melyekkel az új utakra lépni kell, bizonytalan, mennyit kell a régi magból megtartani, mennyit az újból hozzáadni?

A tanácstalanság társadalmi szerkezetünk s politikai alkotmányunk átalakítása iránt, a nagy hajlandóság idegen receptio iránt ezen tereken csak ismétlődése volt annak, a min szépirodalmunk a XVIII. század óta keresztülesett. «Utánoztuk a franczia, a classicai és német költészetet, eldobtuk nemzeti versidomunkat s a klasszikai és nyugat-európai rhythmust zendítettük meg . . . Nemcsak irói művészetet tanultunk, hanem idegenszerüséget is».*

Hosszú vajudás után teremti meg Vörösmarty a modern magyar költői nyelvet. Petőfinek a póriasság vádja alatt, szépirodalmunknak Zerffi Gusztáv által említett «zabolátlan forrongása» közt kell Hiadorral a pálmáért harczolni, a míg

* Gyulai P., Arany János. O. Kvtár 10. l.

1847-ben Eötvös találóan fejezi ki a közvéleményt, hogy Petőfi nemcsak minden szavában, de minden gondolatában, érzésében magyar»[1] s a régi magyar nyelv, a régi magyar versidom és rhythmus a maga teljességében csak Aranyban bir újjászületni, csak ő birja fajunknak századokon át fejlődött jellemét egészében fölmutatni.[2]

Csoda-e, ha a nemzet lelke a sok talány fölött, melyet nyelve, irodalma, gazdasága, társadalmi osztályainak ellentétei, politikai alkotmányának rendezése fölvetnek, lázas forrongásba jut? ha benne a nézetek, az ellentétes tervek anarchiája keletkezik?

A nemzetnek századokon át alakult akkori politikai alkotmánya, társadalmi szerkezete, ezeken nyugvó legbensőbb lelki és erkölcsi valója, ethnikuma nem birják neki az erőt adni, hogy az ellentétes áramlatokat a maga egységes öntudatával irányítsa, a czélok és felfogások anarchiáját megszüntesse.

A nemzetek életének ily fölkavarodása idején, a midőn a társadalmi és politikai intézmények csak a máról holnapra élésnek szolgálnak, de a jövőt meghatározni képtelenek, erős, kiváló egyéniségek veszik át az irányító működést, a melyet a nemzeti élet rendes menetében a jogi-

[1] L. Ferenczi Z., Petőfi életrajza III. k. 103—136. l.
[2] Gyulai P., Arany János id. h. 28. l.

lag megszabott hatalmak, az elismert tekintélyek, a vezető osztályok, csoportok, a nemzeti ösztönök végeznek.

De mit jelent az egyéniségnek ily előtérbe lépése? Az egyéniségeknek igen különböző az akaratereje, ízlése, erkölcsi érzülete, véletlen az előrelátása, kiszámíthatatlan a találékonysága. A hol tehát az egyéniségek változó súlya kerekedik a nemzet egyenletes iránya fölé, ott nincs többé az életnek általános, minden ponton tájékoztató iránytűje, ott eltünik a tekintély s helyébe vagy a kétely, vagy a genie, vagy a vakmerőség lép.

Pulszky nagy itélő képességének, elfogulatlanságának legfényesebb tanusága, hogy ő a nemzet állapotának ezt a jellegét 24 éves korában a történetiró tapasztalataival s az élő szemlélőnek tiszta látásával felismerte. Csak az elnevezésével nem fejezte ki eléggé a jellegét, mert nemcsak átmenet volt az, mint ő nevezte, hanem születés, a nemzetnek s a társadalomnak újjászületése.

«Az emberi nem életében is vannak . . . átmeneti időszakok . . . midőn egy nagy eszme . . . rendeltetését bevégezte s a lassan elhalónak a helyét a következő, csak lassan serdülő (eszme) be nem töltheté . . . Ilyen időt élünk mi is. Az ily átmeneti időszakoknak . . . a különös charactere, hogy központjok nincs, hogy az ivadék százfelé oszolva, minden fellengést nélkülöz,

áldozatra nem képes, kebelében a vallás helyét hideg philosophia pótolja. Ily időknek jelszava a normannak felelete, ki Olaf Tryggvason kérdésére «s kiben hiszesz te?» azt felelé: «magamban» . . . A kétely uralkodik mindenütt, bizodalmatlanság tölti el a kebleket, elszigetelve állnak a nemzetek és egyesek, az utolsó kötelék pedig, mely őket összekapcsolja, a politikai vélemény egyformasága, csak a jelszóhoz hasonló, mely a csatában megismerteti azokat, kik ugyanazon zászló alatt vivnak, csatáin kivül jelentése nincs».*

Ez a magyar renaissance hozta létre Pulszky Ferenczet; de viszont kevesen vannak, a kik e renaissance sikerére: a magyar nemzetnek úgy, mint a magyar egyénnek újjá teremtésére, a világkultura javainak bővítésére hazánkban Pulszky Ferencznél többet tettek volna. Élete össze van forrva e renaissance minden izével s e nélkül se nem érthető, se nem méltatható.

II.

Miképen hozta létre e renaissance Pulszky Ferenczet? s mit tett ő annek sikerére?

Pulszky Ferencz teljesen német légkörben

* Uti vázlatok 1836-ból. Budapesti Árvízkönyv I. k. 69., 70. I. l.

születik 1814-ben, Eperjesen. Kizárólag németül beszélnek családjában, németül az eperjesi társaságban. Magyarul pesztrájától, az iskolai szünidőn nagyanyjától s a szüret alatt Mádon tanul. Azonban az eperjesi iskola, valamint nővérének németországi emigrans tanítója, kitől ezzel együtt vett oktatást s ki előtte, mint maga mondja,* összes tanárai közt legkedvesebb volt, nemcsak feledtették vele a mit a magyar nyelvből tudott, hanem nevelését egészen német szellemüvé is tettek. Midőn cserében magyar szóra Miskolczra került Tomka táblabiróhoz, a magyar irodalomról igen kicsinylő volt a véleménye. Szemei a magyar világnak csak itt nyilnak meg Kisfaludy regéitől és Katona Bánk bánjától. Egy év mulva, 1828-ban visszatérve Eperjesre, nevelője, Nemesányi, győzi meg őt és társait egy magyar önképző körnek létesítése, magyar könyvek beszerzése által, hogy létezik magyar könyv, melyet olvasni érdemes. Iskolája, annak tanárai azonban a magyar irodalomról nem vettek tudomást, s magánolvasmánya a nagybátyjától, Fejérváry Gábortól küldött kis könyvtár révén teljesen idegen marad. A kornak világirodalmi nevezetességeivel ismerkedik meg ekként s egészen a nyugoteurópai szellem sodrába kerül. S ez így tart juratusi éveiig. Sárosban Széchenyi Hitelét is német fordításban ol-

* Életem és korom I. kötet, 18. l.

vassák, s jogtanára, Csupka, bár Kövyt veszi vezérfonalul, magyar, német, tót nyelvkeverékkel ilyformán beszél: «Molitor propter Wassermangel habuit baj».[1]

Mindazon befolyások között, melyek Pulszky Ferencz fejlődésének idegen szellemű irányt adtak, a leghatalmasabb volt nagybátyjáé, a már említett Fejérváry Gáboré. Ez a világlátott, nagyműveltségü, műértő férfiú, eltelve nyugateurópai koreszmékkel, kozmopolita hajlamokkal, a magyar közélettől egészen visszavonult; a satyrikus szemével nézte a táblabiróvilágot s irányában a meddő biráló szerepére szorítkozva,[2] régészi és művészi kedvteléseinek s azon baráti körnek élt, a melyhez többnyire külföldieskedő josefinus irányu, 1790-ben aufkläristáknak elnevezett férfiak tartoztak, a kik közt legnevezetesebb volt a sokat utazott és nyilt házat tartó báró Brudern, továbbá a nagy mæcenás és műértő, a József-korabeli utolsó szabadkőmives, gróf Wiczay Mihály.

Fejérváry Gábor avatta be szivéhez nőtt, ifju öcscsét a külföldi szépirodalmon, történelmen és régészeten kivül a kornak politikai és socialis eszméibe, de a mi legfőbb, Pulszky neki köszönhette, hogy a külföldet kora ifjuságában

[1] Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz 50 éves irói jubileuma 7. l.

[2] Pulszky, Életem és korom I. kötet 45. l.

szinről-szinre láthatta. Igaz rászolgált, huszárosan teljesitette nagybátyja föltételét, a ki látva régészeti tudományos hajlamait, megigérte neki, elviszi Olaszországba, ha Homért folyékonyan vissza birja adni. Pulszky azzal a csekély készültséggel fogott a dologhoz, a melyet a gymnasiumban addig szerzett s egy év mulva kész görög lett.

A 19 éves s a külföldi irodalom emlőin felnőtt ifju előtt 1833 nyarán tárult föl Bécs, München a maga művészeti, irodalmi és tudományos életével; ezen előcsarnokok után lép Italia classikus földjére, a hol a művészeteken, régiségeken kivül a legszélesb körü nemzetközi világba jut: az osztrákok, bajorok után nemcsak olaszokkal, hanem a legjelentékenyebb porosz és angol férfiakkal lép személyes érintkezésbe.

S alig melegszik meg itthon, 1834 elejétől 1835 áprilisáig mint jurátus a pozsonyi országgyűlésen és 1836-ig mint aljegyző Sáros megyében, az utóbbi év áprilisében nagybátyjával újabb hosszú külföldi útra kél. Megismeri Németország északi részét, Angliát, Skóciát, Irlandot, Németalföldet, a Rajnamelléket, Párist, Württemberget, ezeknek művészeti, táji és népéleti érdekességeivel és sok jeles emberével.

Ily nevelés, ily tapasztalatok után Pulszkyban közpályája kezdetén a világpolgárias érzés a túlnyomó éppen akkor, midőn a nemzet tel-

jes erővel törekszik magyarságát az emberi élet minden részében uralomra juttatni.

Pulszkyra kezdetben idegen a nemzetnek e törekvése, mert előtte egy alsóbbrendű kulturának a nyugoteurópai fölé kerekedését jelenti. Ellentétbe jut nemzetével, nem érzi át magyaros nevelésü honfitársainak legfőbb vágyát a saját külön egyéniség érvényesítésének gyönyörüsége után, nem érti a nemzeti külön egyéniségek becsét az emberiség életének munkafelosztásában, nem alkotó erejét az állami intézményekben.

A mily homályos volt e korban mindenkinél a nemzeti erőnek tudatos, fogalmi átértése az emberiség szempontjából, még egy Kölcseynél, Wesselényinél, sőt Széchenyinél is annak államalkotó, jogot, hatalmi szervezeteket, intézményeket képező tendentiája, épp oly intensiven lüktetett a nemzeti érzés, a magyarság kifejlése utáni vágy országgyülésen, megyékben, a szellemi foglalkozásuaknál, szóval a nemzet vezető elemeinél, bárha e vágynak főtárgyát még csak a nyelv, az irodalom, a szinművészet alkotta.

Pulszky idegen nevelésével, környezetének nem magyar légkörével először e hatalmas nemzeti áramlatba ütközik. Nemzeti újjászületése Pozsonyban kezdődik. 1833-ban jul. 16-án látja először, a ki e részben sorsát eldönti, Kölcseyt. «Véletlenül Kölcsey mellett álltam, irja még

német naplójában[1] és éles szemügyre vettem siri alakját. Halotthalványság borítja gyér hajzattal árnyékolt orczáját. Az egyik szeme lelkesen fénylett, a másik kisértetiesen csukva volt. A halvány száj s a vékony ujjak előre irgalmat és bocsánatot láttszottak kérni a bátor mondások és irásokért, melyek róluk gyakran szétáradtak».

Eszmélni kezd, összehasonlítja a pozsonyi országgyűlést a franczia Constituante-tal és Conventtel.[2] Mérlegeli a hazaszeretet s az emberiség szeretetét s éveken át töpreng a nemzeti és világpolgári törekvések jogosultsága fölött, mig a problemát megoldani, a nemzetit tudatosan,

[1] L. az eredeti kéziratot Mus. Nation. 1514. I. köt. 5. old.

[2] Azt találja, mindkettőnél egyformák az alkotó elemek, egyforma a czéljok, ugyanaz a buzgalom hatja át mindakettőt, minden hasonlít, úgy mint a miniature az életnagyságú képhez. Amannak színjátszóit az egész világ megbámulta, a mi országgyűlésünk a világ egy kis zugában van, szinészei jól játszanak, a nézők azonban csak egy kis nép ifjai: a nép maga csekély részt vesz a játékban. Pedig itt is nagy talentumok mutatkoznak, de mintha a végzet a Forradalmat csak házi szinpadon akarta volna előadatni. Annak az időnek nagy jellemeit csekély változásokkal s magyarra fordítva megtaláljuk itt is. Ragályi Pethionnak, Nagy Pál Barboroux-nak, Deák és hívei a hegy-pártnak, Beöthy Desmoulin Camillenak, Borsitzky Saint-Justnek, Balogh Robespierre-nek, Kölcsey Baillynek a párja. — Kézirat Mus. Nation. 1514. 2. köt. 4. l.

világos fogalmak segélyével magának magyarázni tudja. Valódi lelki küzdelem folyik le az ifju Pulszkyban, a mig lassan-lassan értelme előtt tisztázni birja azt, a minek egész élete munkáját áldozta.

«A hazaszeretet szűk érzés . . . igy szól 1834-ben naplójában s annak ellenére, hogy ha hazát választanom lehetne, a mostanit sohse választottam volna, mégis nincs szebb tér az emberiségért dolgozni, mint Magyarországban. A kinek sikerül hétmillió renyhe, szolgai, állati lényből hétmillió embert formálni, nem hiába élt».[1]

Michelet világtörténelmének kosmopolitismusában már agyrémnek ismeri föl a gondolatot, hogy az emberiségnek testi, faji, nemzeti, klimatikus különbségei a szabadság akadályai lennének. Mily balga törekvés, igy okoskodik, a szivárvány hét szinét egyesíteni s a dolgokat tiszta, szintelen világításban látni akarni! «Birja-e a szellem a testet, ennek előítéleteit fölszívni, elcserélni, mint a hogy ruhát váltunk».[2] «A hazafiság szűk érzés, de a melyikünket betölt, boldoggá teszi, boldog, kinek hazája van; a nyelv a haza».[3] «A nyelv az anyánk, mig a nemzet gyermek, addig függjön emlőin, szeretni fogja a férfi is mindig, de el-

[1] U. o. 2. köt. 7., 8., l.
[2] U. o. 56. l.
[3] U. o. 60. l.

hagyhatja. Cato Uticában a Phædon-t olvasva hal meg, Brutus Philippinél Euripides szavaival dől törébe, Finis Poloniæ Kosciusko utolsó szava.»

«1835-ben, ha Eperjesen maradok, magyarosodással fogok foglalkozni, mindig szemmel tartva életem legfőbb czélját: egy erős közvélemény teremtését s jó irányzását».*

Pulszky Ferencz lelkének e révedezése, majd kutató, kereső munkája közben jut Kölcsey Ferencz körébe.

Kölcsey klasszikus műveltségét, költői ihletét, bölcselmi mélységét, szabadelvü politikai irányat valami különös zománcz futja be, a minőt Pulszky távol országokban sehol sem látott: egyéniségének magyar alaphangja, lelki valójának sajátos összképe. Plastikusan szép példányát ismeri föl Kölcseyben a magyar jellegnek.

A klasszikus ókorért, az újgörögök, lengyelek szabadságharczaiért lelkesült, a honi szellem ébredésének némely szilaj kitöréseitől, a Kolomperiaktól elfordult ifju ekként lesz Kölcsey hatása alatt bensőleg magyarrá.

E nagy és nemes lélek érdeklődik a kiváló tehetségü jurátus iránt, szivesen látja magánál s az ő befolyása vet véget a tünődéseknek a nemzeti és világpolgári irányok fölött, melyek

* U. o. 58.

az erős nemzeti érzésü pozsonyi országgyülési ifjúsággal való barátkozás közben is üldözték.

A mit Kölcsey vonzó magyar lénye Pulszky érzületére, intuitiv tehetségeire gyakorolt s vele a magyarságot megszerettette, értelmére ily döntő hatásunak látszanak a szavak, melyeket a szózat költőjétől hallott.*

Vörösmarty egy kedélyes esti beszélgetés alkalmával 1834 nyarán, melyben Bajza, Bezerédy, Stuller és Pulszkyval a hazafiság és világpolgárságról folyt a szó, az egyestől hazafiságot, az egész nemzettől világpolgárias érzést kivánt. «Ez talán, így

* Pulszkynak szellemi alkatában oly nagy azonban a bonczoló hajlam, hogy eldöntött kérdéseit is újabb meg újabb próbára teszi későbbi vizsgálatai közben. Összehasonlító mythologiai tanulmányokat téve, 1847-ben írja naplójában: «Szeretnék velünk elhitetni, hogy kizárólag a nyelv a nemzetiségnek jellemzője». S végig menve mindazon tulajdonságokon, melyekből a nemzetit máig összerakni, vagy melyek egyikére alapítani szokták, az adott magyarázatok elégtelenségére utal. De ha sem a nyelv egysége, így teszi föl a kérdést, sem a közös alkotmány, sem a vallás, sem a közös ősök nem elég erős kötelék, mi hát az, a mi által nemzetté válunk? — «A nemzetek jelleme legjobban nyilatkozik mondáikban, a melyekben az embereknek a természettel és egymással folytatott küzdelmei, a mult és jövő iránti érzelmei tükröződnek». — Kézirat. Mus. National. 1514. XII. köt. 22—26. l. — A mondák ily jelentőségét már 1840-ben hangsúlyozza s Grimm Mythologiájára támaszkodva sürgeti gyűjtésöket. — L. Emlény 1840. 225. l. Athenaeum 1840. II. köt. 165. l.

kiált föl Pulszky, a legtökéletesebb kifejtése az aránynak vagy inkább viszonynak, mely e két ideált összekapcsolja.»[1]

Pulszky Ferencz megérti, megszereti a nemzetét, megkezdi naplójegyzetei magyar vezetését, szivével, lelkével magyarrá lesz. Egyéni renaissance-ának folyamata a nemzet sok ezer nem-magyar vagy elnemzetietlenedett magyar tagjában ismétlődik. A magyar jelleg vonzó erejének hódítása, a magyar jelleghez tartozó szabadsági szellem értelmi megbecsülése így szülte újjá, így szaporította meg a csekély számu magyar nemességet a magyar értelmiség hatalmas seregévé.

Pulszky magyar renaissance-át azonban még egy ideig kétkedve fogadják, «minek oka az volt, hogy jóformán többet írt németül, mint magyarul, és Bártfán 1840-ben a szellemes Vécsey báróné szükségesnek látja, hogy a neki ellenajándékba adott cseh üvegpokálra rávésette a «hazádnak rendületlenül»-t.[2]

Pedig ekkor már mily lelki változáson ment át Pulszky Ferencz! Ékesen szóló bizonysága ennek 1837-ben megjelent munkája: Aus dem Tagebuche eines in Grossbritannien reisenden Ungarn. Nemcsak ösztönszerűleg, érzelmével hajolt meg a nemzeti erőnek hatalma előtt,

[1] Id. h. 86. l.
[2] Életem és korom. I. köt. 186. l.

hanem a mi ennél sokkal fontosabb Pulszky szellemi kaliberének megállapításánál, értelmileg fogta föl a nemzetinek alkotó erejét az emberiség életében.

Nemzetközi utazásain, melyeken főleg a régészet és művészet megismerésének vágya sarkalja első sorban, arra a felismerésre jut, hogy a múzeumokat és műcsarnokokat mily helytelen szempontból, csakis a művészi élvezet s a philologisáló régiségkedvelés szempontjából tekintik. Holott a művészet a nemzetinek legnemesebb virága, mely a nemzetinek legbensőbb valóját a legösszhangzóbban fejezi ki. A nemzeti az, a mi a márványt kenyérré varázsolja; a művészet kizárólag a nemzetiben gyökerezik; a művészetben csak az marad meg, a mi nemzeti, az idegen, bármi kiváló legyen, végül sem tarthatja magát.»*

A 23 éves Pulszky ennek a genialis munkájának, mely tele van az egész emberi cultura minden oldalára kiterjedő mély megfigyelésekkel, a legfőbb becse a nemzeti erőnek ebben a méltatásában rejlik. Egyéni fejlődésében nagy határkő az, de általános értéke a felismerésben rejlik, melyet kitünően alkalmaz a munka végén a parallelánál, melyet Anglia és Magyarország között von, midőn mondja: Magyarország nem akar ott vesztegelni, a hol egy század óta meg-

* Aus d. Tagebuche 39., 40., 42.

állott, de elszigetelve és Európa előtt idegenül állva, ki akarja nemzeti jellegét fejteni a nélkül, hogy őrült szabadsági lázban, idegen intézményeket testébe oltani akarna vagy légben lógó rendszerek után kapkodna.

Ez a német munka mutatja legjobban Pulszky megmagyarosodását, sokkal inkább, mint az Árviz-könyvben megjelent első magyarnyelvű munkája: «Uti vázlatok 1836-ból», mely a mily érdekes egyes részeiben, egészében ily alapgondolat nélkül szűkölködik. A nemzeti erő alkotó hatalmának tételét azonban nem ejti el Pulszky s vele törekszik Magyarország egész történetét megmagyarázni, vagy mint ő nevezte, Magyarország történetének philosophiáját nyujtani az Athenæum 1838. és 1839-iki folyamaiban, mely 1879-ben látott újra napvilágot az Olcsó Könyvtárban.

E dolgozat Pulszky Ferencz nemzeti renaissance-ának megpecsételése.

A száz oldalt alig meghaladó kis irat történetirásunkban fordulatot jelez, egyrészt az által, hogy a nemzet történelmét beilleszti a világtörténelem többi tényezői közé, másrészt, mert az erőt keresi benne, a mely Magyarországot fenntartotta s a mely benne az emberi életnek különös fejleményeit előidézte.

A mi azonban a legmeglepőbb a kis iratban, az a vezérgondolat. Nem a gazdasági megélhetés, nem a művelődés, nem a szabadság, nem

a jog, nem a dicsőség és hatalom általában Magyarország történetének kulcsa Pulszky szerint. hanem a mindezeknek a magyar ethnikum szerinti kifejezése.

Mindaz állhatatlan, mondja, a népek intézményeiben, a mi nem fejlett ki nemzetiségök szivéből; a mi nem nemzeti, az soha sem olvadhat össze a nép életével és megszünik azon ivadékkal, a mely kezdeményezte. Eszmények csak egyeseket ragadhatnak el, a népek lénye szilárdabb s csak az hathat reájok, a mi történeteik szilárd földjéből, jelleméből nő ki.

A nemzet entitásának, külön lényiségének ezen gondolatával kezdi Pulszky a magyarnak, ennek a milliókból álló lénynek, nem a magyaroknak, nem a magyarok összeségének, életfolyását magyarázni.

Jól tudja ő, hogy a nemzetek lényének ez a nyomatékosan kiemelt szilárdsága csak viszonylagos s a nemzet viszontagságai, történetei éppen abból állnak, mennyire bírtak más nemzetek és a földrajzi hatások a nemzet külön lényén változtatni, mennyiben bírta magát azokkal szemben fönntartani, sőt őket a maga tovább fejlésének elemeivé tenni.

A magyarnak azon sajátságos bélyege, a mely intézményeiben, alkotmányában, szokásaiban fennáll, a magyar nemzeti szellem hoz egységet történetének minden jeleneteibe s ebből érthető sok százados története.

A nemzet szilárd lényének fáklyájával fölfegyverkezve indul Pulszky Magyarország multjának kutatására s a mohácsi vészig haladva azzal végzi dolgozatát, hogy a kifejlés, melyre hazánkat Mátyás emelte, nem volt elég nemzeti s honi gyökereket nélkülözve, a bekövetkező szláv befolyásnak ellent nem állhatott s alkotásainak éppen ezért csak addig lehetett sikere, a mig hatalmas keze eszméit fönntartotta.

Pulszkynak e felfogásában van a teljes, az akkori vezéreknél erősebb magyar renaissance. Pulszkynál a magyarság nem puszta «édes aggodalom, mely az anyaföldhöz vonz s mely a halandó port félistenné magasítja....» nem csak «költői zománcz az, mely nélkül rideg pálya a hosszú élet....» nem egyedül «egy törzsök faj sajátságainak... képviselete»... sem e külön «sajátságoknak egészen új, eddig ismeretlen alakokban kiképzése az emberiség földicsőitésére» mint Széchenyinél.

De nem is csak «kirekesztő, saját centruma körül forgó, lelket emelő erő» nem is csak «természettől vett tudomány, mely egy házhoz, néphez s ennek körén túl egy hazához lánczol» mint Kölcseynél. Pulszkynál több mindezeknél a nemzeti erő, de több különösen annál, a minek Wesselényi meghatározni bírja: «az alkotmányos hon kifejlődésére... szolgáló eszköznek».

A mit a magyar renaissance vezéremberei a nemzetiről ösztönszerűleg éreznek, belőle homályosan látnak, avagy mint Wesselényi egyenesen félreértenek, azt Pulszky a történelem nagyítóüvegével teszi láthatóvá, benne leli a művészetek gyökereit s nem választja el a civilisatiótól és alkotmányos szabadságtól. A lengyel példából vonta le az alkotmányos tanuságot, hogy a nemzeti erő és polgári szabadság közt szoros összefüggés van s ennek elnyomása visszahat amarra is, sőt meg is semmisítheti. Pulszky az alkotmányos szabadságban csak úgy, mint a nyelvben, vagy a társadalmi intézményekben, gazdasági és művelődési állapotokban a nemzeti erőnek, egy lénynek, a magyar nemzetnek szülötteit látja.

Ennek a lénynek, melyet világra jöttében Vörösmarty Zalánjának költői tükre mutatott meg önmagának, s a mely tagjainak lelkes küzdelmei által a valóságban is újra akar születni, ennek kereste és tüntette föl Pulszky működését önlényének megtartása s erősítéseért egész a mohácsi vészig Magyarország történeti philosophiájában.

Pulszky e meggyőződését a nemzeteknek állandóan megmaradó én-jéről, valóságos személyiségéről még részletesb buvárlatokkal igazolja életének későbbi tudományos szakában. Az «Iconographic Researches on human races and their art» című 1857-ben angolul meg-

jelent nagy tanulmányában [1] arra vállalkozik, hogy a művészet emlékeivel bizonyítsa a nemzeti typusok állandóságát s mint mondja, az archäologiát idézze be tanuságtételre a fajok és nemzetiségek ügyében. Az egyiptomiak, a semiták, az ékírásos népek, az etruszkok, a görögök, a rómaiak, a mexikóiak, a hinduk, a chinaiak szobraival, reliefjeivel, érmeivel bizonyítja, hogy a művészet mindig nemzeti, nem kosmopolita,[2] egyúttal azonban azt is, hogy a nemzetinek ez állandósága termékeinek nagy tökéletesedésével járhat, mint a görögöknél, a hol a szobrászat viszonylag igen durva kezdetről a legmagasabb tökéletességig emelkedik.

Megható, hogy a hontalan, száműzött angol munkájának mottojául Berzsenyi találó versét választja:

> Tedd a durva Scythát a Tiberishez és
> A nagy Róma fiát Bosporus öbléhez:
> Barlang lészen amott a Capitolium,
> S itt újra Róma emelkedik.[3]

[1] L. Alfréd Maury, Francis Pulszky, and I. Aitken Meigs: Indigenous Races of the earth. London, 1857. In 4.-to a 87—202. l.

[2] Id. h. 99. l.

[3] Pulszky emlékezetből idéz.

III.

Ha Pulszkynak önmagával kellett küzdenie megmagyarosodásáért és részben magát művészi, történelmi, népismei tanulmányaival meggyőzni, viszont az állam és a társadalom szabadelvű ujjászületéséért, művészet és tudomány föllendüléséért egész környező világával föl kell a harczot vennie.

A szabadelvű törekvések, melyeket világirodalmi olvasmányainak számtalan változatú bölcselmi fejtegetéseiből és szépirodalmi dramatizálásaiból megszeretett, először is legközelebbi környezetével, városával és megyéjével, de a magyar társadalom zömének is régi nemesi szerkezetéhez ragaszkodó alapirányával hozzák összeütközésbe.

És mit talált művészi, tudományos világlátottsága itthon? Mik voltak Eperjesnek czopfos diszítésekkel elváltoztatott nagy gót domja? egy kispolgári renaissance nyomait mutató csinos épületei? Mik Pozsony, Buda és Pest építészeti emlékei, mik Kubinyi Ferenczneк, báró Brudern Józsefnek, Jankovich Miklósnak s a nemzeti múzeumnak gyüjteményei, a régészet, a képzőművészetek ama kincseihez hasonlítva, melyek előtte külföldi utazásaiban föltárultak?

Szomját élesztették, de nem csillapították.

A mit Pulszky 1834-ben hazájában maga

körül lát, nem az ő világa. Ha e világban élni akar, vagy neki vagy e világnak kell átalakulnia. Az elsőt véghez vitte saját nemzeti újjászületésével, az utóbbit megkezdte politikai és tudományos munkálkodásával.

Nagybátyja Fejérváry Gábor nagy hatással volt reá, csak ellenkező irányban, e részben is. Fejérváry kozmopolitikus, a hazai állapotokkal elégedetlen irányához tartozott az ellenszenv az emberi társadalom azon megkötött formája ellen, mely alatt hazánk is nyögött. Általa ismerte meg az ifjú Pulszky Rousseaut, de különösen Benthamet, Smith Ádámot s Széchenyinek, Fejérváry az idei nézete szerint, korszakalkotó Hitelét, főleg azonban az embert nem rendi állása, hanem belső értéke szerint becsülni; tudósokkal, művészekkel hozta össze, sőt mi a 30-as években nálunk hallatlan volt, olasz útjokra bevett társul egy zsidót, a tudományosan művelt Holländer Leót.

Pulszkynak concret észjárására kevéssé az elvont elvek hatottak, a melyekből Rousseau, Bentham, Smith, Széchenyi a szabadelvű reformok szükségét levezették. A művészetekben is a szobrok, a gemmák, cameák ragadták meg először fogható, a legkisebb részletekig kiformált valóságukkal s maradtak élte végéig előszeretetének tárgyai; az elvontabb festészetnek sokkal lassabban nyíltak meg szemei. A mit első olaszországi útja emlékeiből elmesél, mint nem

tudta magát Bolognában, a San Domenico-ban megtartóztatni, hogy Michel Angelónak Szt. Domokos síremlékére térdeplő angyalkáját meg ne csókolja, megfejti élete egész folyamának értelmi jellegét.

Nem hitt soha az emberi életnek mathematikai szükségességű, egyszerű, elvont elvekre való visszavezetésében. Sokkal összetettebbnek ismerte föl s csak azt becsülte, a mi a sok ellenkező erő küzdelmének eredőjeként, mint történelmi termék, mint az emberi élet belső canon-ának az idők szerint viszonylag szükséges, élő megtestesülése előállott.

Az elő művészet, az élő állami élet nem lehet Pulszky gondolkodásában egy elvont szabálynak, egyetlen erőnek sémaszerű ismétlődése; «a porosz nép.... példája mutatja így szól Pulszky,* azoknak fonákságát, kik az egész világot egy minta szerint szeretnék elrendelni, bár látják, mily sokszínű ruhában jelen meg a természet,.... hogy az egyformaság halál.» Az élő emberi világnak valami egyéninek, újnak, eltérőnek, összetettnek kell lennie; e meggyőződését nem a könyvekből, hanem az európai életnek utazásai közben átélt szemléletéből merítette.

Innet Pulszky történelmi módszere. A ridegész azon bálványozását, mely az egész világo[g]

* Budapesti Árvizkönyv I. köt. 115. l.

egyforma, a priori alkotott törvényekkel akarta ellátni, elveti.[1] Innét a nemzeti tényezőnek kiinduló pontul elfogadása az emberi életnek összes terein. Innét a politikai életben az elvont elveken nyargalás elleni állandó küzdelme.

Pulszkyt történelmi módszere, az olasz, angol, német, franczia világnak színről-színre látása teszik szabadelvűvé.

Sárosban, a hol Pulszky közpályáját kezdi a 30-as évek második felében, nem akartak hallani az államnak, de még kevésbbé a nemességnek a jobbágyság fölötti uralmán nyugvó társadalomnak szabadelvű átalakításáról. A kormány hasonló állást foglal el s vele tart a főrendek többsége s a nemesség egy része is.

Pulszky az 1840-iki országgyűlésen, bár megyéje utasítása által különösen a szólásszabadság kérdésében feszélyezve, teljesen a szabadelvű ellenzékhez csatlakozik s vele együtt megkezdi küzdelmeit Magyarország újjászületéséért.

Megkezdi szenvedélyes lelkének egész hevével, megkezdi merőben jövő, senki által közmegnyugvásra nem körvonalozott, bizonytalan czélokért, mert hiszen újjászületésünk miként jére nézve, mint Gyulai P. jól mondja, «az eszmék anarchiája uralkodott»,[2] megkezdi 26

[1] Eszmék Magyarország tört. Olcsó Könyvt. 5. l.
[2] Gyulai P., B. Eötvös József. Emlékbeszéd. O.K. 19. lap.

évek korában, határozott életpálya választása előtt, nem is kenyéradó pálya megszerzése végett, hanem a szeretetnél fogva, melylyel a magyarság, a szabadelvűség, a művészet és tudomány iránt viseltetik.

Pulszky mint életczélt, a szerzést, a pénz becsét, a kenyérkeresetet soha sem ismerte s midőn vele az emigratio alatt kénytelen is volt, merőben eszköznek vette. Pedig nyert neveléséhez, utazásai keltette magasabb látköréhez nem lett volna elég a jó mód, melyet a szülei vagyon igért, köz- vagy magánhivatalnak kellett volna azt pótolnia. Nobile officiumoskodott ugyan megyéjében, fáradozott az országgyűlésen, de hivatalnyerési szándék nélkül. Ekképpen az átalakítandó Magyarországért felvett küzdelmeiben valamely határozott életpálya jogos érdeke sem irányította.

A magyar renaissance többi vezéremberein, Vörösmartyban, Kölcseyben, Wesselényiben, Deákban, Eötvösben, Kossuthban, Petőfiben ez újjászületésnek inkább egyik oldala tör csak elé, Széchenyiben annak minden húrja megpendül, de valamennyit bizonyos fokig fékezi vagy a multhoz kötött társadalmi állás, családi összeköttetés vagy létfenntartó pályája.

Pulszky Ferencznek sokoldalú, eredeti, különleges, külső fegyelmet nem tűrő egyéniségét sem határozott életpálya nem irányítja, sem politikai párt vagy társadalmi osztálytekintetek,

sem egyházfelekezeti kapcsolatok nem fékezik. Ez által lett ő renaissance-unk typikus alakja.

Az átalakulás bizonytalan viszonyai tért nyitnak jelleme merészségének, találékonyságra késztetik eleven, finom elmeerejét.

Széleskörű világirodalmi tájékozottságával, külföldi utazásai alatt szerzett tapasztalataival előre látva az új Magyarország megalakulásának esetlegeit, képessé lesz a legkülönbözőbb irányokat méltatni s gondolkodásmódja a panaceákkal szemben, a melyek ajánltatnak, kivéve az újjászületésnek liberális és nemzeti alapjellegét, mentté lesz az illusióktól, józanná, sőt skeptikussá válik.

Mint természetes következményt fogadja el az újjászületésnek kiszámíthatatlan eshetőségeit s a hozzájuk való alkalmazkodásnak szükségességét. Egyéniségének erőssége teszi nehezen kezelhetővé, az anyagi lét követelményei tekintetében könyűvérűvé. Innét ered épp úgy pazar jószívűsége mindenki iránt, a ki bajban van, mint sziporkázó gúnyja ellenfeleivel szemben.

Midőn az illusiók ellen küzd, avagy látszólag ellentétes álláspontok védelmére kél, megütköznek cynismusán, mert nem értik nagyszabású egyéniségét. Ez képesíti élete későbbi szakában is a legkülönbözőbb irányú emberekkel barátságos érintkezésre, együttműködésre, ha azokban az emberiség, a nemzet javára gyümölcsöző erőt lát. A világ előtt azonban értbetet-

lennek, bizarrnak tűnik föl a szabadkőműves nagymester barátkozása főpapokkal.

Senki úgy mint Pulszky nem bírta magát a legkülönbözőbb helyzetekbe beleélni. Senki nem bírta magát úgy a szaktudós specialista, a hirlapiró, a belletrista, az államférfi, a kenyérkereső szellemi munkás s a gazdag nagy úr és szalonember, a világfi s a régi zamatú magyar úr állását egyszerre vagy egymás után betölteni.

Készsége merész, forradalmi megoldásokra, majd föltétlen meghajlása a tekintély előtt, hűséges kitartása Kossuth mellett, a mig a forradalmi út a nemzetre sikerrel kecsegtet, majd erős Deák-pártisága, Szemerének vádként gondolt, de Pulszkyt megtisztelő mondása, hogy mindig valakinek függeléke volt, majd Deáknak, majd Széchenyinek, majd Kossuthnak,* nála annak fölismerésére vezethető vissza, hogy az újjászületésünkhöz megkivántató eszközök szükségképen viszonylagosak.

Pulszky közpályája kezdetén sem megy vakon egyik vezéremberrel sem. Fölismeri az ő követi ellenjelöltjében, Dessewffy Aurélban a rendkívüli tehetséget s törekszik barátságát megtartani. Ő, a Kölcsey tanítványa, Wesselényi bámulója, keresi az alkalmat, hogy Európa

* L. Szemere: Graf Ludwig Batthyányi stb. 1853. III. Abth. 146. l.

vezető államférfiával, Metternichhel érintkezhessék, ellene mond Széchenyinek 1842-iki akadémiai beszédéért, viszont Kossuth és Eötvös nézetei között középhelyet foglal el a municipalis kérdésekre nézve és ebben ellene mond benső barátja, Eötvös álláspontjának.

A hosszú emigratio tapasztalatai természetesen még skeptikusabbá tették s midőn hazájába a kiegyezés előestéjén visszatérhetett, a politikai életben épp oly kevéssé engedte egyénisége megsemmisítését, mint 48 előtt.

A magyar renaissance legnyughatatlanabb, változatos politikai utakat követő, eszközeiben erősen opportunista Pulszky nem ismert azonban alkut, nem ingadozott, nem kimélt áldozatot, nem féltette fejét sem, ha élete czélját, eszményeit: a magyar nemzeti létet, a magyar társadalom szabadelvű átalakulását, a magyar tudomány és művészet föllendülését látta fenyegetve. Ifjúkora lelkesedésével, az igaz ember hűségével, egész személyiségének odaadásával utolsó lehelletéig kitartott a magyar renaissance czéljaiért.

A míg e nagy czélok valósulásának döntő percze be nem következett, az eszközök követésében és megválasztásában egyéniségének követelte a döntést, de ha a percz ütött, az irodalmi és politikai czélok közt kalandozó, a forgékony, az opportunista Pulszky állhatatosb lett, mint az elvek dogmatikusai: sziklaszilár-

dan állt s önmagát adta oda eszközül a nagy czélok megmentésére, mert azok pozitivista áhítata tárgyaivá lettek.

Pulszky 1834-ben, Lamennais-nak Paroles d'un croyantját olvasva, azt írja naplójába,[1] hogy «inognak már a kereszténység alaposzlopai, mert az az emberiség férfikorának többé nem felel meg... új vallásnak kell a régi helyére lépni... ez a szabadság vallása, melyet századok óta az emberek legnemesebbjei, legmélyebb gondolkodói hirdettek és a melynek országa közeledik.»

Ez a szabadság azonban, mely Pulszky vallásává lesz, melyért, mint egyszerű szabadkőműves és mint nagymester munkál, nem az ábrándos világszabadság. Petőfiről írt kritikájában gúnyolva veti oda Petőfinek, hogy a világszabadságért, «természetesen csak nagy szavakkal, azok szoktak küzdeni, a kiknek a hazáról és nemzetiségről tiszta fogalmuk nincsen».[2]

A szabadság, melyet Pulszky az ő új vallásának, imádatának tárgyául kijelöl, melyet nem a túlvilágba, hanem a jelenbe helyez, mert az emberiség többé «nem hagyja magát egy túlvilág reményével a jelennek bajaiért kielégíttetni...», a nemzeti szabadság. Mert csak az, a mi egy egész nemzet eszményévé, érzéséve,

[1] Kézirat Mus. nation. 1514. 2. köt. 23. l.
[2] Szépirod. Szemle 1847. 278., 279. l.

vágyává lenni tud, annak van alkotó ereje, annak fönnmaradása. Csak a külön nemzeteknek van oly szilárd lénye, melyen s melyből a szabadság minden neme nyughatik, forrásozhatik, s mely, minthogy a szabadság nem egyéb, mint alkotó erő, tevékenység, egyedül birja az emberiség vagyoni, szellemi, erkölcsi javait létre hozni.

Pulszkynak a szabad nemzetek vagy a szokásos, nem correct kifejezés szerint, szabadság és nemzetiség válnak vallása, imádata egyedüli tárgyaivá.

A magyar renaissance tisztán, merőben világi czélokból keletkezett. Ezek a renaissance vezéremberei közül lelki valójában senkit oly kizárólag meg nem ragadtak, mint Pulszkyt, senkinél a vallás túlvilági tartalmát úgy el nem mosták, mint Pulszkynál. A nemzeti és szabadsági czélért való lángolás a nemzet tagjai nagy részében a vallási hevülés magaslatára emelkedett, de élesen elkülönítve a keresztény hitnek a természet fölötti világrendre irányuló tárgyaitól. Pulszkynál ellenben a magyar renaissance e czéljai lesznek vallásának kizárólagos tárgyai.

Mintha csak Fichte szólana hozzánk Pulszky főszempontjaiban a nemzeti szabadságról. Mint amaz a «Reden an die deutsche Nation»-ban harsogtatja, — hogy «az új korban az örökkévalóság napja nem még csak a síron túl támad, hanem

már jelenében süt»,[1] hogy a szabadság «akarat, elhatározás a lényeg kinyilatkoztatására»,[2] hogy az... «ember hite munkásságának e földön is örökké tartó erejében, nemzetének örök fennmaradására épített reményén és nemzete sajátosságán nyugszik... Ez a sajátosság az az örökkévalóság, a melyre önnön örökkévalóságát és továbbhatásának örökkévalóságát bízza. Nemzete fönnmaradását kell akarnia, mert ez az egyedüli eszköz, melylyel arasznyi létét örökké tartó életté kinyujthatja»,[3] — akképen emelkedik Pulszkynál az egy tőből sarjadzott szabadság és a nemzeti azon egyedüli végokká, mely előtt áhítattal borulhat le csak az ember, mert magasabbra hatolni nem tud.

A szabadságnak és nemzetinek ily cultusát, positiv keresztény hitök fölé emelését a magyar renaissance többi vezéremberei így nem képzelték; két oltáron véltek áldozhatni.

Ha azonban nem a cselekvő emberek szándékát, fölfogását, hanem a viszonyok ható erejét vizsgáljuk, kétségtelen, hogy nemzeti renaissance-unk önkénytelenül elvilágiasított bennünket, észrevétlenül a háttérbe, időleg visszaszorította a vallásnak túlvilági, természetfölötti

[1] Id m. Universal Bibliothek 36. l.
[2] u. o. 104. l.
[3] u. o. 117. l.

birodalmát, laikussá tette irodalmunkat, társadalmi, politikai életünket. A nemzet a földön akart új életet kezdeni, irodalmát, világi társadalmát, világi alkotmányát akarta újjá teremteni, természetes tehát, hogy a midőn arról volt szó, megsemmisüljön-e e földön? minden másról megfeledkezett. — Renaissance-unk e részben máig tartó mély nyomokat hagyott a magyar ethnikumban.

Pulszky volt renaissance-unk ezen laikus, ha szabad úgy mondanom, természetvallási jellemének éles kifejezője.

A mit első olasz útjakor lelki világáról művészi tekintetben mond: «Tökéletes pogány voltam, nem keresztény s a képekben is azokat értettem meg leginkább, melyek II. Julius és X. Leo alatt jöttek létre, midőn az egyház is pogánynyá lett»,* legjobban megvilágítja azt a laikus vallást, a melynek diadaláért küzdött ő a magyarság és szabadelvűség zászlója alatt.

IV.

Pulszky Ferencz 1840 óta lép a nemzeti élet színpadának előterére, mint követ, mint publiczista. A 26 éves fiatal követet azonnal bevonják az országgyűlés legfontosabb munkála-

* Életem és korom. I. köt. 59. l.

taiba, megválasztják a külügyinek nevezhető országos bizottságba, mely előtt a külhatalmak viszonyairól a kormány a titkos közléseket teszi, jegyzője lesz a váltó- és kereskedelmi- s a még sokkal fontosabb büntetőtörvény kidolgozására kiküldött országos bizottságnak

Pulszky nagy tehetségeit mi sem bizonyítja jobban, mint az a nevezetes rész, mely neki az 1843-iki, elismert jelességű, eredeti fölfogású büntetőtörvényjavaslat létrehozásában jutott. Átfogó elméjével épp úgy uralkodik a magyar büntetőjog hagyományain, mint a külföld reformtörekvésein s őket a magyar politikai és társadalmi renaissance szempontjából tekinti. Pulszky a javaslatot kidolgozó albizottságnak, mely a bűntettekkel és a bűntetésekkel foglalkozik, nemcsak jegyzője, hanem a külföldi törvényhozások tekintetében informálója és a közvetítő a bizottság és a nagytekintélyű német jogász, Mittermaier között, a kinek véleményére a bizottság oly nagy súlyt fektet.*

Pulszky Ferencz csakis genialitásának köszönhette, hogy azokat a szerény büntetőjogi ismereteket, melyekkel az iskolát és ügyvédi censurát elhagyta, 1840 tavasza után egy év alatt annyira mélyíteni birta, hogy ez Európában haladást jelző reform-műnek Deák után első

* L. Fayer L.: Az 1843-iki bünt. jav. anyaggyüjteménye. 1896. I. köt. 87. és 191. l.

tényezőjévé válhatott. A ki 1840 előtt sem hosszabb büntetőjogi gyakorlatot, sem ilyen természetü behatóbb tanulmányokat nem folytatott, a kit külföldi utazásain a nemzetek általános jelleme, összkulturája, a kit irodalmi tanulmányaiban a történelem, a művészet, a néprege, az archaeologia s nem a büntetőjog külön szakmája érdekelt, másfél év után mint bevégzett szakember dolgozik a büntetőjogi törvényalkotás nehéz mezején, ilyennek elismerve a legjobb hazai erők s a külföld oly tekintélye által, a minő a Mittermaier volt.* Genialitásával előző, mélyebb szaktudományának hiányát hamar ki birta egésziteni, legislativ magaslatra jutását pedig lehetővé tette más irányu nagy tanultsága s a nemzeti ujjászületés szükségleteinek átértése.

Nincs 1848-ig a magyar politikai renaissancenak ennél az 1843-iki javaslatnál, főként azonban annak albizottsági első szövegénél jellemzőbb és merészebb terméke. Hogy csak a legmerészebbeket említsem: el akarja törölni a halál- és a botbüntetést, emberséges börtönrendszert, esküdtszéki eljárást tervez, új és nagy dolgokat a büntetőjog szorosabb mezején. Egy csapással kimondja a jogegyenlőség nagy elvét a büntetésekre nézve, az albizottság egyszersmind beiktatja a kormányfelelősség nagy

* L. Lukáts Móricz Munkái. 2. köt. 80. l.

elvét a javaslatba, midőn hűtlenségnek minősiti, a ki valamely alkotmányos jogot erőhatalommal fölforgató királyi rendeletnek kiadásában vagy végrehajtásában akár egyenesen és határozottan kijelentett tanácscsal, akár tettleges teljesitéssel részt vesz. Ugyancsak hütlenségnek minősiti azok cselekvését, a kik országgyülési ajánlás nélkül a köztörvényhatóságokban, közadók megajánlásában, kivetésében és beszedésében közreműködnek. Végül a politikai büntettekre nézve a király és országgyülés által együtt választott úgynevezett articularis alkotmányi bíróságot javasol.

A javaslat magában véve is nevezetes jogi alkotás volt, de az albizottság belészőtte társadalmi és politikai reformczélzatok által lett különösen azzá. Mint mikrokosmos rejtette magában Magyarország ujjászületését.

Igaz, az albizottsági javaslat igen sokban a nemzet életének előzményeire támaszkodott, a királyi tanácsosok megbüntetéséhez, az esküdtszék alakításához, az országgyülésen kivüli adóajánlás megtorlásához kereste a multnak elszakadt szálait, s törvényhozási módszerét a jogfolytonosság szempontjából csak dicsérni lehet. Tartalmilag azonban föltámadás, nem ébredés volt a javaslatnak nagy horderejü politikai és társadalmi büntető sanctióiban, s esküdtszékén, alkotmányi bíróságán, büntető rendszerén, nemes eszményi törekvése mellett, meglátszik min-

den renaissance subjectivismusa s a vele járó felfogási tetszésszerüség, kiforratlanság. A mit Szerencsy személynök az alsótábla 1843 szeptember 6-iki ülésén a tanácsosok felelősségének tárgyalásakor akként fejezett ki: «Tudjuk, most oly időket élünk, hogy csak azt kelle mondani: atilla legyen-e vagy zeke s a mint akarom, a szerint készül el a köntös: úgy a polgári kormány formáira nézve is... csak arról kell gondolkozni: mi jó s aztán: mi kell?»*

Az esküdtszékeknek választás utján alakitását, az országgyülésileg választott alkotmányi biróságnak a ténykérdésbeli döntés, a kir. táblának s végső fokon a Hétszemélyes táblának a büntetéskiszabás jogával való fölruházását, a magánzárkáju börtönrendszer elfogadását lehet a magyar renaissance ily subjectiv, tetszésszerü, kiforratlan nyilvánulásainak, sötétbe tett ugrásainak tekinteni, melyek az emberiség életében minden nagy kezdéstől elválhatatlanok.

Pulszky Ferenczet e korszakalkotó büntetőjogi javaslat körül kifejtett munkálkodása avatta a közélet vezéremberévé.

A sikerekre, melyeket Pulszky más téren elért, e codificáló működése tette föl a koronát. A nemzetre akkoriban a legfontosabb volt országló erejének, szervezetének kifejtése, ezért helyezzük előtérbe Pulszkynak a politikai téren

* L. Fayer L. id. m. 3. köt. 311. l.

kivivott állását. Egyénisége, egész szellemi alkotása azonban inkább az irodalmi, a tiszta szellemi munkára utalta és sikerei e téren nemcsak épp oly jelentékenyek voltak, de életében akkor is kisérték, midőn amazok elmaradtak.

Archaeologiai éleslátásáért 20 éves korában a római archaeologiai intézet levelezőjévé, a magyar Akadémia 24 éves korában Vörösmarty, Eötvös, Toldy ajánlatara tagjává választotta, angolországi, németül irt utirajza (1837) megnyerte Menzel Literaturblattja dicséretét; az Athenaeumban közzétett Eszmék Magyarország történetének philosophiájához (1838, 1839), az Árvíz-könyvbeli Utivazlatok itthon keltettek föltünést. Pulszkynak sokféle sikerei meghozták az akadémiai rendes s a tiszteleti tagság babérát is már 1840 és 1841-ben. Mellette a Vörösmarty, Toldy és Bajza triumviratusa alatti új nemzedék buzgólkodott, ellenjelöltjét az ósdiak pártolták. Pulszky a megválasztást merőben a sorsnak tulajdonítja, mert kettőjük közül az időben még egyikük sem érdemelte meg; az egész, nézete szerint, erőpróbálkozás volt a két irány között.* Legmesszebb kihatók voltak azonban Pulszky sikerei a publicistikában.

Báró Zedlitz, a német dráma és lyra terén a 30-as éveknek nagykedveltségű költője, a ki hazánkban sokat megfordult, Metternich her-

* Életem és korom I. köt. 207. l.

czeg czéljainak érdekében forgatta tollát az «Augsburger Allgem. Zeitung»-ban. Egy czikksorozatában, Pia desideria für Ungarn, a magyar ellenzéktől elvitatta az őszinte szabadelvüséget és hiveit arisztokratikus, középkori forradalmároknak tüntette föl.

Majd 1842-ben gr. Thun Leo, a ki később az abszolut korszak alatt közoktatásunk körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, vetette föl a nemzetiségek kérdését «Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur» czimü iratával, majd több vezéremberünkhöz, igy Pulszkyhoz is intézett levelével.

Pulszky mind a kettővel a hazafiak nagy örömére bátran fölveszi és sikerrel folytatja a harczot. Az elsőnek az Augsburger Allgemeineben «Über ungarische Verhältnisse» czim alatt felel, gr. Thun Leo-hoz intézett leveleit utóbbi adta ki «Die Stellung der Slowaken in Ungarn» czim alatt.

Ezen levelek egyikében az egész életét jellemző nyilatkozatot teszi: «Nem vagyok én a magyar mozgalom vezetője, ez az elnevezés derekabb embereket illet, Széchenyit, Deákot, Klauzált, Kossuthot. Engem igazában a mozgalom előőrsének mondhatni, mely huszártámadásra való.»*

* Id. m. 30. l. A levelek megjelentek Henszlmann Vierteljahrschriftjében is.

Ugyancsak sikra szállt Henszlmann folyóiratában Kollár Jánosnak, a szlávság apostolának tanai ellen, melyeket az «Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation» kifejtett.

Itthon a Pesti Hirlapban a centralisatióról hallatja szavát, melynek «roppant tudományát, mély státusbölcseségét, különös praktikai tapintatát» [1] Kossuth dicséri. Szembeszáll Széchenyivel 1842-iki akadémiai beszéde miatt, fölveti és fejtegeti a legfontosabb közkérdéseket, a czéhrendszer, az iparszabadság, a városok, a vasutak ügyét, a Dunaszabályozást kapcsolatban a keleti kérdéssel, s a pénz elméletét.

Pulszkynál publiczistikai munkássága mellett nem szünetel tudvágya a népek benső lelki világába a régészet, a regék, a mondák utján behatolni; archaeologiai tanulmányai tovább folynak, népmonda-gyüjtései ebből a korból erednek.[2]

A népmondákban a néplélek legtisztább jelentkezését látja s fiatal korának ez előszeretete viszontagságos életének késói szakában is kiséri. A számkivetésben, 1853-ban, midőn Ame-

[1] 116—119. számok az 1842-iki foly.

[2] Kézirati naplói a nemz. múzeumban. — Nyomtatásban: Népmondák. Athenaeum 1840. Emlény 1840. Iris. Ung. Volkssagen. 1841.

rikáról három kötetes munkáját[1] közzéteszi, meg nem állhatja, hogy a skandináv Saga-t Amerika fölfedezéséről ne közölje. 1865-ben irja meg a Csillagfi és Királyfi meséjét, Garibaldinak és III. Napoleonnak csodás pályafutását s ennek fonalán Európa XIX. századi történetét rajzolja itt, s midőn Napoleon pályája Sedannál 1870 szeptember 2-ikán, Garibaldié Róma elfoglalásával szeptember 20-ikán befejeződik, ujra fölveszi a mesemondás fonalát s 1871-ben végzi be.[2]

Az æsthetikusok zavarban lehetnek Pulszky Csillagfijának műfaji természete iránt. Történetbölcseleti mélységét furcsának találhatják a tündér szereplésével összekötve. Előadásának könnyedsége, mesei egyszerüsége mellett rámutathatnak arra a szerkezeti mesterkéltségre, hogy a szereplő nagy történeti személyeknek megértésére neveiket jegyzetekben kénytelen fölfedezni. A czélzatosság igen kikandikál a látszólag ártatlan történetek leple alól.

Nem mernék a Csillagfiról, mint irodalmi műről itéletet koczkáztatni, vagy éppen eldönteni a szerzőjének sokszor ismételt mondását,

[1] Red white black. London, 1853. I. vol. 288., II. vol. 344., III. vol. 231.

[2] Pulszky: Ábránd és valóság. Budapest. Aigner L. 1888. 204. l.

hogy soha annál jobbat nem irt.* Nem is szólnék erről, az igénytelen nézetem szerint, a XIX. század politikusai számára irt irodalmi csemegéről, ha vele foglalkoznom Pulszky egyénisége miatt nem kellene. Pulszkynak az antikért való rajongása, az emberiség természetes, naivabb korszakaihoz, az eredetihez, a kalandoshoz való vonzódása, a művészi, a költői természetekkel rokon gondtalansága az élet köznapi szükségei iránt, kedélyének gyermetegsége, játszisága, — eszének ereje, sarcasmusának csipőssége mellett, — vitte Pulszkyt a néplélek legnaivabb termékei, a mesék, a regék felé, s e hajlama megmaradt köz- és magánéletének legkomolyabb, legkésőbb szakaiban.

Ez volt az oka, hogy az életet soha sem tudta rideg valóságában tekinteni, nem birta magát annak soha teljesen odaadni. Politikai harczai, életküzdelmei hátterében mindig megmaradt a naiv, a mesés, a kalandos, a haszon-, az érdek nélkül gyönyörködtető, a szép iránti erős vonzódása, a tudomány igazságaihoz való, minden actualitástól független szeretete, mely erőinek nagy részét elvonta a közélet actualis feladataitól. Azt a fiatalkori szellemes mondását: «A gondolatnak csak egy fia van: a tett; a szó csak mostoha gyermeke; de néha mégis

* Pulszky: Ábránd és valóság. IV. l. — Életem és korom. IV. köt. 209. l.

elrabolja amannak gazdag örökségét, mint midőn Göthéből nagy férfi helyett nagy iró lett»,* a saját élete is igazolta.

Pulszky a gondolat, a toll embere volt és maradt egész életében, a tettek mezejére a viszonyok, az események árja sodorta.

1839-ben nagybátyjának, Fejérvárynak, tréfás fogadása, nem pedig saját előre megfontolt szandéka, vagy a választók bizalmának rendes találkozási módja következtében lett követté Sárosból Dessewffy Aurél ellenében. Az új követválasztáson 1843-ban nem egyengette megválasztásának utait. Éveken át nem nézett megyéje felé. «Az ellenzéki zászló nevezetességei között, irja Pulszkyról az 1844 iki Croquis aus Ungarn, ő, a magyar Beaumarchais volt az, a kit a conservativok jobban gyülöltek, mint Kossuthot, mert még a magánérintkezésben is kiméletlenül vagdosta élczeit, fejét magasan hordja és nem hajol meg senki előtt.» Az erősen conservativ irányu Sárosban ki kellett maradnia. De nem kereste a követséget 1847-ben Nógrádban sem, a hol időközben tekintélyes nagybirtokos lett.

A büntetőtörvényjavaslat kidolgozásában való részvétele óta 1848-ig Pulszky életét egészen a tudomány, a műtörténet, az irodalom töltötte be. Az 1844-iki országgyülés alatt Olaszország-

* Br. Eötvös: Árvízkönyv. I. köt. 114. l.

ban tanulmányozza a művészet alkotásait, behatol történelmének részleteibe, tovább folytatja régészeti, népmythologiai, közgazdasági tanulmányait, s lelke különösen a szépirodalom felé fordul. A közügyekkel csak ritkán, s ekkor is főként az Augsburger Allgemeine-ben, a Pesti Hirlapban foglalkozik; működése azonban a publicistikában rendkivüli jelentőségü. A magyar renaissance vezérembereivel mégis állandóan fönntartja az összeköttetést s ezek fontos ügyeknél fölkeresik az elvonult Pulszkyt, a ki mindig kész élte ideáljaiért nemcsak tollával, de más fáradsággal is a szolgálatra. Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Szentkirályi Mór, mint Pestmegye küldöttei 1846-ban Bécsben át akarták adni a feliratot a horvát tartománygyülésnek alkotmányellenes rendezése ellen s a fölmerült nehézségek között a telet Bécsben töltő Pulszkyt bevonták terveik keresztülvitelébe. Midőn gr. Batthyány Kázmér visszalép a Kossuth által különösen pártolt kereskedelmi társaság elnökségétől, Kossuth a társaság üzleti zavarainak tisztességes lebonyolítására Pulszkyt kéri föl, ki a nehéz feladatra rászánja magát, Szabó igazgató visszaéléseit földeríti s a leszámolást keresztül viszi.

Az a levél, melyet a miniszteri kormányzatról és felelősségről, a megyék állásáról Eötvösnek feleletül irt a Falu Jegyzőjére, a legjobban mutatja, mily tényező elvonultsága mellett is

Pulszky. E levél a censura miatt ugyan csak 35 év mulva láthatott napvilágot,[1] de jellemzi úgy Pulszky éleslátását, mint politikai nyomatékát közéletünkben.

E közéleti működés azonban csekélyebb 1844-től 1848-ig, hogysem Pulszky kedélyi életének zavartalan folyását bántaná. Eötvös barátsága az ő nevével disziti a magyar irodalom korszakos termékét, a Falu Jegyzőjé-t. Bécsben beléjut az irodalmi, a politikai, a pénzvilág szellemi légkörébe. Megtalálja itt életének jó csillagát, a nagyszívű, nagyeszű, németnek született, magyarrá lett Walter Terézt, az igazi nők, a rendkivüli szellemek legkiválóbbját. Családot alapit s a gróf Forgáchoktól neje hozományával s bátyja. Fejérváry Gábor adományával szerzett szécsényi kastély tűzhelyénél házi boldogságának, s ha szükséges volt, mint az 1847-iki inséges időkben, szegény felebarátai gyámolitásának, a költészet, a művészet örömeinek élhet.

Ez időbe esnek a magyar renaissance két nagy irodalmi eseményéről: a neki ajánlt «Falu jegyzőjéről» s Petőfi «Összes költeményeiről» irt nevezetes birálatai. Mindkettő névtelenül jelent meg 1847 ben a «Magyar Szépirod. Szemlében».[2]

[1] Pulszky: Életem és korom. I. köt. 241—245. l.

[2] A közvélemény az elsőt soká Erdélyinek tulajdonította. Pulszky maga nem említi, utóbb Erdélyi Pál,

A «Falu jegyzője» a legizgatóbb irat volt, mely 1848-ig politikai és társadalmi alkotmányunk ellen közzététetett. Ha a főizgatónak mégis nem Eötvöst, hanem a Pesti Hirlap szerkesztőjét jelölték meg a conservativok és Széchenyi, ennek oka, mindentől eltekintve, abban is rejlett, hogy az rövid czikkekben, ez egy hosszú regényben folytatta támadását az akkori közrend ellen, hogy Kossuth mindig az érzelmekhez szólt, Eötvös ellenben érzelmes regényét átszőtte hosszas értelmi érvelésekkel.

Pulszky birálatának kiválósága annak a kidomborításában rejlett, mint birta Eötvös regényének az æsthetika törvényeivel ellenkező irányzatos jellegét ellensulyozni, meséjének az irányzat szempontjából következetlen, ettől eltekintve azonban æsthetikailag szép lebonyolításával.

«A költészet önmagában végczél, mondta e birálatában, s valahányszor eszközül használtatik, nemes természete ellenszegül a szolgaságnak, nem engedvén, hogy a kitüzött czél eléressék . . . A költő feladása . . . . mindig a teremtés, ez pedig csak közvetlenül történhetik a képzelet szabad szárnyalása mellett, nem ismerve más korlátokat a szépségéinél.»

János fia, miután többektől hallotta Pulszky szerzőségét, arról Pulszky halála után kéziratából maga győződött meg; e kézirat Pulszky Naplóinak XI. kötet 132. lapján foglaltatik.

A «Falu jegyzője» azért s annyiban sikerült költői mű, mert Violának sorsa lélek- és széptanilag helyes, ellenben mint irányregény nem meggyőző, czélját, a megyei intézmény rosszaságát kimutatni, el nem éri, ehhez nem alkalmas eszköz.

E birálatának zárószavaiban is mutatkozik Pulszky tehetsége bonyolult helyzeteket néhány szóval teljesen megvilágítani, midőn ekként végzi birálatát: Eötvös megczáfolta Horatiusnak a legtöbb iróra illő mondását:

. . . . . amphora cœpit
Institui, currente rota urceus exit.

Eötvös korsót kezdett készíteni, melyből keze alatt díszedény lett, érdemes arra, hogy a művészet templomában a múzsák oltárára tétessék, mert kedvesebb áldozatot nem hozott hazánkban az isteneknek az 1845. év.*

Pulszky volt az első, a ki 1847-ben renaissance-unk költői megtestesülését, Petőfit aesthetikailag megérteni megkisérlette. Az antik szép azonban sokkal jobban fogva tartotta Pulszkyt, hogy Petőfi képzelmének merész szárnyalásában a szépnek önön természetében rejlő korlátain való áttörést ne lásson. A Petőfit lelkesítő világszabadság pedig feneketlen ábránd

* Szépirod. Szemle 1847. I. sz. 9. l.

lehetett csak az ő politikai sasszeme előtt. Ha Pulszky egészen nem is birta Petőfit méltányolni,* mégis ő volt, hogy Jókainak 1884. deczember 30-ikán a Petőfi-társaság nevében mondott szavaival éljek, a legelső igazságos birálója Petőfinek, mert maga is magasan állva, Petőfinek szellemi nagyságát már akkor elismerte.

V.

A nemzet teljes renaissance ának első pillanata szólítja Pulszkyt újra vissza a közélet terére, hogy abban döntő tényező legyen.

Bécsben, későbbi fontos küldetése szinhelyén, találja Kossuthnak márczius 3-iki beszéde.

Az országgyülésnek sem 1843-ban, sem 1847-ben tagjává nem választva, csak mint publiczista kisérte figyelemmel az eseményeket. Mint ilyen, rögtön fölfogva Kossuth beszédének nagy horderejét, azonnal lefordítja s a bécsi márcziusi forradalmi hangulatra nagy hatású «Juridisch-politischer Leseverein» vezérembereivel közli, kiket a beszéd merészsége hasonló merészségre ösztönöz.

Tiz nap alatt Bécsben csakugyan kitör a forradalom s Kossuthnak Pulszky által forgalomba hozott beszéde lesz programmja a diáksággal egyesült tömeg rohamának az alsó-ausztriai

* L. a birálatot a M. Szépirod. Szemle 1847.

rendek háza ellen s közvetlen oka Metternich meg aznapi bukásának.

A pozsonyi országgyülés, bár néhány napra megakasztva s nem kis izgalomban, folytatja a Kossuth márczius 3-iki beszédével megindult alkotmányos munkáját. A főváros azonban nem tud várni. Márczius 15-ikén a sajtónak, a politikai foglyoknak fölszabadítása, a törvényes városi polgárhatóság helyére az összes népelemekből alkotott közcsend bizottság által tényleg hozzáfog az új Magyarország alkotmánya alapozásához. A régi rendi alkotmányos hatalmak helyett egy új hatalom, a nép, a maga ösztönszerű, szervezetlen tömegerejével akarja az ujjászületést véghezvinni. A budapesti nép márczius 15-iki renaissance-ának hírére Pulszky is a fővárosba siet, hol neve a miniszterjelöltek közt forog s 16-ikán este már tagja a közcsend-bizottságnak s mint ilyen küldetik Pozsonyba, hogy a főváros lecsillapítására vonassa vissza a Szemere kidolgozta sajtótörvényjavaslatot, melyet a fővárosi ifjuság márczius 22-ikén megégetett.

Pozsonyból mint Kossuth államtitkára és egyszersmind a közrend fenntartása érdekében az egész országra kiterjedő hatáskörrel kinevezett kormánybiztos tér vissza.

Az új Magyarország itt van hát s a benne uralomra jutott eszmék valósítójaként nyer szerepet az ország kormányzatában Pulszky. De

ez új Magyarország lázban van, az átalakulás láza fogja el az országot s a fővárost, rohamosan törnek benne elő az új vágyak, ismeretlen, váratlan szükségletek. Életfolyamuk utai, szervei mind bizonytalanok. Új életének rendje nem alakult még meg, a régié pedig szinte összeomlott.

A magasztos, nagy eszméknek, hogy megvalósuljanak, meg kell tölteniök az üres közkincstárt először is aprólékos részletü, új adótörvények alkotása által, össze kell tartani tudniok a helyeikből, állásaikból kimozdított, biztos vezetők nélküli egyeseket, el kell nyomniok a zsidóellenes támadásokat a vidéken és fővárosban, a mihez az eszmék tiszta szellemi hatalmán kivül parancsoló erő, ügyesség, bátorság, sőt biztos karhatalom is kivántatik.

Pulszky elemében van nemzeti renaissanceunk e chaosában. A fővárosi közcsendnek nem könnyü fenntartása, a fejérvári zsidóüldözés megszüntetése, a nemzetőrség szervezése, a pénzügyminisztérium tervezeteinek készítése körüli tevékenysége a helyzet emberének mutatják.

Mindezeknél fontosabb küldetés vár azonban reá.

Magyarországnak oly képviselőre van szüksége a király mellett Bécsben, a ki nagy tekintélyén kivül az ottani viszonyokat alaposan ismeri s a magyar renaissance-nak lelkes hive.

A király személye körüli miniszter, herczeg Eszterházy Pál e követelmények egyik részének tud csak megfelelni, melléje adják Pulszkyt államtitkárul.

Viszonyunk az osztrák örökös tartományokhoz folytonos, éber figyelmet kivánt. A márczius 13-ika óta egyre változó és zavarosabbá levő osztrák politikai helyzet kétszeresen igénybevette. Kormányzatunk rendes folyása pedig egyenesen lehetetlen lévén a királylyal való érintkezés nélkül, a felség személye körüli miniszteriumnak ujjászületésünk esztendejében különösen nevezetes szerep jutott.

Pulszky éles szemmel s bátorsággal állja meg helyét a hazának e nagyfontosságu őrállomásán, habár éppen itteni működéséért sok alaptalan gyanusítás, sőt egyenes támadás érte, melyek még ma sem szüntek meg.[1]

Batthyány Lajos Innsbruckban 1848 junius 10-ikén kieszközölte a királyi rendeleteket, melyek a lázadó Jellachichot báni állásától fölfüggesztik s eddigi eljárásának megvizsgálására Hrabovszkyt királyi biztosul kiküldik.

Ezen rendeletek közzététele azonban ahhoz a két föltételhez volt kötve, — némelyek[2] szerint ugyan az sem bizonyos, voltak-e ily föltételek? — hogy Jellachich az idézés ellenére sem jelenik

[1] L. Szerencs J.: A főrendiház évkönyve 1902. 291. l.
[2] L. Springer: Gesch. Österr. 2. köt. 447. l.

meg Innsbruckban, és hogy a minisztérium a megnyitandó országgyülésen 40,000 ujoncz megajánlását inditványozza a föllázadt olaszok ellen működő sereg szaporitására.

Midőn utóbb Jellachich Innsbruckból Bécsbe érkezett, Gratzban olvasta a Wiener Zeitungban és Közlönyben junius 19-ikén megjelent rendeleteket.

Minő része volt Pulszkynak e rendeletek közzétételében, melyek a fölség személye körüli miniszteriumban tétettek le, máig sincs földerítve.* E közzétételnek végzetes hatása iránt azonban kétség nem lehet.

Mi vitte rá Pulszkyt, vagy Pulszkyt és Kossuthot, vagy az egész magyar kormányt e közzétételre? az udvarnak csakugyan tett igéret szegetett-e meg ez által, avagy annak óhajával és az okossággal ellenkező ténynyel van-e dolgunk, a későbbi történetirás fogja kideriteni.

Ha csakugyan Pulszky merész sakkhuzása volt a közzététel, melyre az udvar őszinteségében való kétkedés kényszerítette, tényét a magyar kormány magáévá tette, a minek világos bizonysága, hogy Batthyány, a miniszterelnök, julius végén az egyezkedési tárgyalásokhoz, me-

* L. Horváth M.: Magyarorsz. függetl. h. tört. I. köt. 260—262. l. Springer id. h. — Márki S.: Magyar Nemzet tört. X. köt. 95. l. — Pulszky: Életem és korom. II. köt. 104. l.

lyek János főherczeg közbenjárásával, közte és Jellachich között tartattak. Pulszkyt vette maga mellé, a ki a julius 22-iki alsóházi ülésben az olasz segélyt illetőleg a kormány Batthyány-féle árnyalatának szellemében, az egész ügynek igen beható fejtegetésével foglal állást.

A Jellachichot rehabilitáló szeptember 4-iki királyi kézirat herczeg Eszterházy Pál tudta és ellenjegyzése nélkül adatott ki; az osztrák miniszterium a közös ügyek tárgyában tett előterjesztését a császárhoz nem akarta Eszterházy közbevetése után sem a magyar kormánynyal előzetesen közölni; az államcsiny bekövetkezése napok kérdése volt: a herczeg ily körülmények között szeptember 6-ikán leköszönvén, a miniszterium vezetése a legnehezebb viszonyok közt egészen Pulszkyra nehezedett.

Az udvar, valamint az osztrák kormány, habár czélját még mindig leplezve, határozottan Magyarország ellen tört s Pulszky hivatása ily körülmények között csak olyan lehetett, mint a minőt idegen állam diplomatája ellenséges területen betölt. E minőségében az osztrák kormány és a nép hangulatáról mindig tudott tájékozást szerezni s Pestre juttatni. A szerencsétlen küldetést is, melyre gr. Lamberg szemeltetett ki, hivatalos közzététele előtt megtudta; nem rajta mult, hogy Lamberget visszatartani, a magyar kormányt idejében értesíteni képes nem volt.

A bécsi népbe vetette bizalmát, hogy az a saját alkotmányosságát is fenyegető osztrák kormány ellenében Magyarország pártjára áll, melyben a saját szabadsága biztosítékát találhatja. A bécsiek csakugyan lelkesedve fogadták szeptember 18-ikán a magyar országgyülés küldöttségét, melyet az osztrák országgyülés visszautasított.

Ezután kezeinkbe kerültek Jellachichnak az osztrák hadügyminiszterhez, Latourhoz intézett s elfogott levelei. Pulszky közzétette őket s meggyőzte velök az osztrákokat, hogy kormányuk merényletet forral ifjú szabadságuk ellen. A bécsi nép teljesen magyarbaráttá lett, ellenszegült a rendelkezésnek, mely a bécsi helyőrség egy részét Jellachichhoz vezérelte s megcsinálta az október 6-iki véres forradalmat.*

Pulszkynak oly nagy része volt a bécsi nép

* Helfert: Gesch. Österreichs. I. köt. 133. l. «A mint a pesti honvédelmi bizottmány.... észrevette a fordulatot, melyet a horvát sereg tett, mindenekfölött arra kellett törekednie, hogy Bécsben támasztott nagy lázadás által Jellachichot a biztos hátvédtől megfoszsza, melyet a birodalmi főváros neki nyujtott. Az október 6-iki forradalom, melynek egyéb külső indító oka nem volt, mint a Richter-féle granátos zászlóaljnak Magyarországba vezénylése... Récsey miniszterelnök elfogatása, Pulszkynak hónapok óta tartó érintkezése a birodalmi gyülés baloldalával s az aulával, mindez oly szembeszökő... hogy egyedül magyar érdekek miatt... kergettetett Bécs a veszélyes fölkelésbe.»

magyarbarát hangulata fölkeltésében, hogy a forradalom kitörését, sőt elfajulását, Latour fölakasztását is neki tulajdonították a szabadság ellenzői. Pulszky mindig bátran kimondta nézetét. Midőn Bécsben még az október 6-iki forradalom előtt nyiltan folyt a toborzás Jellachich részére, tiltakozott ez ellen Doblhoff belügyminiszternél, a ki őt izgatással, a kravallok szitásával vádolta,[1] mire Pulszky megfenyegette, hogy a magyarok, ha rákényszeríttetnek, nem kravallokat, hanem forradalmat csinálnak majd Bécsben, s ha azután Doblhoffot és miniszter-társait lámpára akasztják, akkor mondja majd, hogy ez Pulszky keze. Így keletkeztek a hírek, a gyanusítások az októberi forradalomban, Latour fölakasztásában való részességéről. Csakhogy hasonló gyanusításokkal Batthyányt, Kossuthot is illették.[2]

Ily előzmény után természetes, hogy az október 6 iki véres események bekövetkeztével, minthogy előző napon állásától fölmentetett, el-

[1] Helfert: Gesch. Österr. I. köt. 477. l. 88. jegyz. — «Hónapok óta ujjal mutogatták a 15—20 zsidó magyar medikust, a kik Budapest és az Aula között a közvetítők voltak, a kik nagyszámú tanulót pénzzel, kölcsönökkel járszalagon tartottak — Pulszky egymaga vagy százat segélyezett — s a kik, ha a magyar separatismus veszve látszott, a szükséges kravallokat Bécsben rögtön színrehozták.»

[2] L. Springer: Gesch. Österr. 2. Th. 555. l.

sietett onnét, a hol halálra keresték. Csakhogy a honvédelmi bizottmány a Récsey ellenjegyzette fölmentést törvényesnek el nem ismerte s pár nap mulva állásának elfoglalása végett visszaküldte Bécsbe, megbízva sok fontos feladattal. A legfontosabb volt, eszközölje ki az osztrákok részéről a magyar sereg meghívását osztrák területre, Bécsnek Jellachich- és Windischgrätztől való fölmentésére.

Pulszky itt lép ki nyiltan, mint forradalmár, küldetése azonban nem sikerült. Sem a birodalmi gyűlés, sem a község állandó bizottsága, sem a nemzetőrség Bécsben, de a magyar honvédelmi bizottmány sem mertek a nyilt forradalom terére lépni.

A német birodalmi képviselőkbe, a kiket a frankfurti parlament baloldala küldött Bécsbe, Blum Róbert, Fröbel Gyula és társaiba vetette Pulszky végső reményét.

Ezeket akarta a bécsi birodalmi gyűlés szétugratására s az Aula segélyével ideiglenes kormány alakitására rávenni.* Hasztalan, nem volt bátorságuk. Elhagyta hát élte koczkáztatásával október 19-ikén a Windischgrätz és Jellachich seregei által körülzárolt Bécset, sietett Kossuthhoz a parendorfi táborba, lefestette előtte a bécsi helyzetet és újból Bécs fölszabadítása mellett foglalt állást.

* Helfert: Gesch. Österr. I. 149. l.

Pulszky bécsi missióját más irányban mégis kisérte eredmény. Bem tábornokot ő engedte át a bécsi októberi forradalomnak vezéréül, midőn ez szolgálatát Bécsben a magyaroknak felajánlotta, s midőn a bécsi forradalom leveretett, Pulszky eszközölte ki szivós kitartásával a hozzánk jött lengyelek, sőt a honvédelmi bizottmány ellenszenve daczára az erdélyi sereg vezérévé tételét. Bem sorsa különben Pulszkyéval annyiban is összefonódott, hogy Windischgrätz tábornagy Bécs meghódolása egyik föltételeül e két férfiu kiszolgáltatását követelte.

Pulszky a márcziusi napok óta mindinkább a magyar renaissance merész alakjává lesz. A Jellachich letételét kimondó királyi rendeletnek közzétételében nehezen kétségbevonható részessége, vagy éppen szerzősége, az osztrák fővárosnak a magyar ügy mellett hangolásában kifejtett tevékenysége, föllépése az osztrák kormánynyal szemben, midőn ez titokban Jellachichot támogatta, a nemzete renaissance-ától erősen áthatott hazafinak a még ki nem formált új jogállapot teremtette helyzetben való huszárvágásai. Október hatodika után való újabb bécsi küldetésében mutatkozik ez legjobban. A magyar sereg meghivását még egy forradalmi kormány alakitása által is ki akarja eszközölni.

A hová Kossuth ama kijelentésével: s «ha most . . . arra akarnak minket kötelezni, hogy Verbőczy törvényeinek korlátai között mentsük

meg a hazát, akkor bizony nem vállalom el e kötelességet», csak 1849 április 22-ikén jut, oda Pulszky már 48 októberben elér. Nincs aggálya többé a forradalom terére lépni akkor, midőn bennünket is, a bécsieket is még mindig a régi törvényes hatalmak iránti tisztelet, tartózkodás vezet. Világos előtte, hogy az osztrákok új szabadsága, az újjászületett magyar szabadság nem haladhatnak a régi jog utain és eszközeivel, azokat kell megragadnia, a melyeket a régi alkotmány megsemmisültével beállott chaosban az újjászületett nemzetnek a pillanatnyi változó helyzet parancsol. A nemzetnek új joga, új alkotmánya az októberi napok után nem alakult még ki, fegyveres erővel kell azt megteremtenie; összes cselekményei nem békés polgári alkotások többé, a hadviselés jellegét öltve magukra, megengedhetőségük nem jogi, hanem strategikus értékük szerint döntendő el. A politikai műveletekben is első tehát azok egységének fenntartása, határozottsága.

Pulszky látja ezt legtisztábban s a renaissance emberének bátorságával kisérli meg Bécs föllázítását, s tanácsolja később, deczemberben Kossuthnak, midőn őt a sereg megszemlélésére küldötte, hogy lövesse főbe Görgeyt, mert az se Kossuthnak, se az országgyűlésnek engedelmeskedni nem fog.

Valóságos Odyssea számba megy Pulszkynak útja Angliába. Kossuth Lord Palmerstonhoz, a

külügyminiszterhez küldötte, a hová január első hetében meg is indult s Galiczián át nem kis koczkázattal, mert fejére az osztrák kormány már vérdíjat tűzött, előbb Párisba, majd Londonba érkezett, visszahagyva várandós nejét két kis gyermekével.

A nemzet renaissance-át a külhatalmak támogatásával kell istápolni. De hogyan? A még maga is vajudó német birodalmi kormány ugyan tudomást vesz a magyar királyságról, nem így a franczia köztársaságé és Angliáé.

A nemzetközi joggal, az államok társaságának életrendjével ellentétben, forradalmi eszközökkel, cselszövények útján-e? avagy a diplomatia hátsó lépcsőin, a társadalom befolyásos elemeinek salonjai, a népgyűlések s a sajtó útján a parlamentekre gyakorolt nyomással remélheti-e csak Magyarország újjászületésének számbavételét, vagy éppen elismerését?

A törvényes jogát forradalmi eszközökkel védeni kenyszerülő Magyarország renaissance-ának mindegyik módját megkisérli.

Világos után megkezdődik ekként a nemzet renaissance-ának az a kétségbeesett, halvaszülött fázisa, mely a nemzetnek saját erejéből való újjászületése helyett, idegen nemzetek erejével akarja azt megcsinálni. A nemzeti létnek legfőbb vonását, az önelégültséget, az önuralmat az idegentől ajándékozott fölszabadítással akarja pótolni. A nemzet Világos után, úgy

látszik, csak abban az alig ezer főre menő emberben él, a kik az eltemetett szent korona tagjai közül külföldre menekülni tudtak s a letiport nemzettestből idegen nemzetek közé számkivetve, nehéz küzdelmek közt tengették tovább az otthon elalélt magyarság öntudatát.

A nemzeti akarat és actio tényleg az emigratio néhány magyarjában él csak tovább. Magyarországnak Világos után csak egy képviselete van, az emigránsok, a többi magyar otthon a kesergésnek, a tétlenségnek, vagy a költészetnek, a tanulmánynak, a gazdálkodásnak adja magát.

Bármily ellenkező volt az emberi élet benső törvényeivel az emigratio vállalkozása: a nemzet újjászületését mechanikus úton, kívülről, nem a nemzetből magából végbezvinni, azok, a kik e végeredményben lehetetlen czélra vállalkoztak, nemcsak nélkülözéseik, szenvedéseik, fejök koczkáztatásáért, többen közülök elvesztéséért érdemesek a nemzet hálájára, hanem az elhomályosult nemzeti öntudat, az elernyedt nemzeti akarat erejének azon élesztéséért is, a melyet az ő külföldi működésöktől nyert itthon a nemzet, s azért a rokonszenvért, a melyet a létezésünkről megfeledkezett többi nemzetek közt kelteni tudott.

Kossuthon kívül senkinek nem volt oly általános jelentősége az emigratióban, mint a véle elvileg, barátilag, családjaik utján 10 álló esz-

tendeig szorosan összeforrott Pulszky Ferenczнek. Már a menekülés előtti időkből való összeköttetései, széles látköre, képessége, magát rendkivüli, új helyzetekbe beletalálni, de különösen az az egyéni renaissance, mely benne a kozmopolitából szenvedélyes nemzeti érzésű embert, belőle a szabadelvűség törhetetlen hívét formálta, emelték Pulszkyt az emigratio vezéremberévé.

Különben is minden politikai emigratio renaissance, akár a nemzeté, ha otthonában önuralmát megtartani nem tudja, akár a nemzet jelentékeny részéé. Idegenben új életet kell kezdeni, újra kell születni a változott életföltételek között.

Pulszkynak volt ugyan összeköttetése az angol aristokratiával, lord Landsdowne és a magyarbarát Vipan közbenjárása által, a parlament vezérembereivel lord Dudley Stuart, Cobden, Walmesley, Milnes útján,[1] de a kormányt hivatalos érintkezésre rávenni nem lehetett, bár Ausztria boszúságára nem hivatalosan rokonszenvet mutatott[2] a magyar ügy iránt s a törököt is támogatta a magyar menekültek védelmében. A parlament foglalkozott ügyünkkel, de azért ottani legjobb barátainkat is a be nem avatkozás elve vezette, az aristokratia pedig, bár egy része ro-

[1] Metternich: Nacngel. Papiere. 8. Bd. 53. l.
[2] Metternich: Nachgel. Papiere. 8 Bd. 61. sz. 116. l.

konszenvezett ügyünkkel,[1] egészen egy sorba tette a magyar emigratiót a többi nemzetek menekültjeivel; csak kevesen értették a magyar önvédelmi harcz alkotmányos jogczímeit.

A tudomány, az időszaki sajtó, az intelligentia egyéb körei s a népgyűlések maradtak meg ekként a magyar ügy védelmi teréül, s Pulszky erélye, élelmessége bírta az angol sajtó tekintélyes részét a nemzetünk iránti rokonszenv élesztésének megnyerni, s ezzel az angol közvéleményt Kossuth megérkezte előtt jórészt részünkre hódítani. Pulszky már ezzel, valamint az emigratio további folyamában a magyar ügynek publiczistai védelmével kiérdemelte volna nemzete örök hálaját.

De e rokonszenv, Haynau elpüfölésén kívül, midőn Perkins nagy sörházát meglátogatta s ennek serfőző legényei elpáholták és kidobták, tétlen maradt.

Ily körülmények között Pulszky is, Teleki László is számításba vették a lengyel, orosz, olasz, román, német menekülteket, merész terveiket, s velök összeköttetésbe léptek. A «Si superos nequeo, Acheronta movebo» elvét sem lehetett mellőzni, egyelőre Kossuthnak már két éve tartó belebbezése, igazában fogsága, megszüntetése végett, melyet főleg Pulszky mozdított elő.[2]

[1] U. o. 65. l.
[2] L. Klapka: Élményeim. 291. l.

A renaissance emberének korlátokat nem néző egyénisége lép itt határozottan előtérbe Pulszkyban. Kossuth jelenlétét a franczia és olasz forradalmárok egyaránt óhajtották az időre, a midőn Napoleon előre jósolt államcsinyjét megkiserli. Kossuthnak ez időre Angliában kell lennie bármi áron. Megszöktetésére minden előkészület meg is van téve, a többször Kis-Ázsiába küldött Hennigsen * keszen tartotta a kibérelt görög hajót, a midőn az északamerikai államok fényes meghívása Kossuth menekülésének egészen más fordulatot adott.

Pulszky lett ezentúl hűséges kisérője, segéde, tanácsadója, midőn rövid kitérővel Angliában partra szállt, s midőn valóságos diadalútját az északamerikai Unióban megtette.

A magyar renaissancenak szűk területe ezzel az oceánon túlra terjesztetett, összeköttetései pedig a nagy köztársaság kormányán kívül az európai forradalmak vezérembereit is felölelték.

Bármily úr választotta is el Pulszkyt Mazzini, Ledru-Rollin, Herzen, Vorcel, Orsini, Garibalditól, az ő eszméik- és működési eszközeiktől, a felfordult világ egész Európában, úgymint Magyarországon velök bizonyos fokú egyetértésre kényszeritette Pulszkyt és Kossuthot, a kik a forradalmárokkal ellentétben még a füg-

* Klapka: Élményeim. 382. l.

getlenségi nyilatkozat után is az írott jogra hivatkoznak.

Csak a magyar renaissance helyzete magyarázza, hogy Pulszky, — a ki mellesleg említve Newman Ferenczet,[1] a nagy tudóst és Toulmin Smith-t, az angol parlamenti és önkormányzati jog alapos ismerőjét,[2] a magyar történelmi alkotmányjognak Kossuth által is oly hálásan elismert,[3] lelkes hívévé és utóbbit irodalmi magasztalójává teszi,[4] — már 1853 februárjában ismét Amerikába utazik, mint Kossuth küldötte, hogy a Mazzini szította olasz forradalom sikerének esetére Amerika támogatását kieszközölje és a Picket ezredes alatt készenlétben tartott katonákat és menekülteket kellő utasításokkal ellássa.

Miután a Mazzini tervezte forradalom 1853 februárján milánoi zendüléssé törpült, Pulszky mint a New-York Tribune európai levelezője tért vissza Angliába s beható szanszkrit tanulmányai mellett fenntartotta az összeköttetéseket az európai forradalom legradikálisabb elemeivel, a kiknek nagy megbotránkozására és a

[1] Kossuth: Irataim. III. köt. 386. l.

[2] L. Gneist: Engl. Verf. Gesch. 1882. 518. l. — Selfgovernment 3. Aufl. 76. l.

[3] L. Kossuth: Irataim. III. köt. 379—380. l., továbbá Toulmin Smith iratai: Who is the king of Hungary; — ugyancsak Kossuth: Irataim. III. köt. 430—442. l.

[4] L. Toulmin Smith: Parallels between the constitution and constit. history of England and Hungary

non interventio előbb vallott elvével ellentétben Kossuth, s vele az egész magyar emigratio. 1859-ben a gyűlölt államcsíny szerzőjéhez, III. Napoleonhoz csatlakozott, s ennek Olasz- és Magyarországban interventiójáért lelkesedett.

A mit az emberben nagy társadalmi és politikai átalakulások okoznak: lelki világának megrendülését, az új helyzetben követendő elvek bizonytalanságát, ezt az átalakulások legnagyobbika, egy nemzet vezérférfiai nagy részének számkivetése csak fokozza.

A magyar menekültek nemcsak azon «különös családás befolyása alatt állottak, mely helyzetökből származott». Rendes állami és társadalmi kapcsolatukból kiszakítva, nemcsak olyan csalfa szemüvegen át nézték a világot, minőt Macaulay a II. Jakab ellen Hollandiában lázadást szító whigeknek tulajdonít.[1]

Klapka ítélete, bár a magyar emigratio közvetlen s egyik legfontosabb tényezője volt, hogy a politikai menekültek élete minden időben egy és ugyanaz marad, s hivatkozása Macaulay-nek e rajzára, midőn a menekültek közti bizalmatlanságokat fájlalva említi, kifeledi a főokot, a mely a «kölcsönös bizalmatlanság háborúságát» szülte.[2] Hasonlókép Kossuth magyarázata, melylyel az emigratio testületi szellemének felbomlását, Te-

[1] Anglia története I. köt. 2. kiad. 5. fej. 525. l.
[2] L. Klapka: Élményeim. 298. l.

leki, Pulszky, Klapka elválását 1861-ben, a magyar kiegyezési tárgyalásoknak, Franczia- és Olaszország irántunk megváltozott politikájának tulajdonítja,* nem megy vissza a végső okig.

A 48-iki általános európai viharnak hazájukból kihányt menekültjei közt a magyar emigratio a legtiszteltebb volt két világrészben, a nemzet legjobbjait egyesítette magában. Ha mégis egyenetlenségek, ellenkező tervek, kalandos vállalatok annyira megosztották, szervezetét 1861-ben felbontották, ezt sem a régi magyar nyavalyára, sem a politikai viszonyok megváltozására visszavezetni nem lehet.

A magyar nemzeti renaissancenak még egy évtized után is égető láza szülte az elvek, az eszközök tekintetében a nagy fordulatot, mely a magyar szabadság bajnokait az államcsínyszerző Napoleon pártjára tereli, s midőn ez a magyar ügyet a villafrancai fegyverszünettel 1859 julius 11-ikén elejti, Kossuth Pulszkyt küldi 1860 márcziusban képviselőnek Viktor Emanuel kormányához, mely a zürichi békébe belenyugodni nem tudva, folytatni akarja Olaszország fölszabadítását, s ahhoz a forradalmi Magyarország szövetségét szükségesnek tartotta.

A tervek el is készültek szeptemberben, hogy 1861-ben tavaszszal Viktor Emanuel megkezdi a háborút Ausztria ellen, a fegyverek el is kül-

* L. Kossuth: Irataim. III. köt. 721. l.

dettek Romániába, honnan egyidejűleg Klapka, Szerbiából Türr, Dalmátia felől Kossuth Garibaldival tör be majd Magyarországba. Egyúttal megkezdődött Angliában a Magyarországba való betörésre szükséges pénzjegyek nyomása.

Pulszky éles szeme látta be először Cavourral való tárgyalásaiból, hogy hasztalan számít Magyarország Viktor Emanuelre,[1] s 1861 január 8-iki levelében nyiltan kimondja Kossuthnak, hogy szakítani kell Cavourral, mert ez Napoleon ellenzése miatt egyhamar nem kezd háborút Ausztria ellen. Válaszszon Kossuth: vagy egy Garibaldi-féle kétséges és kétségbeejtő expeditio, vagy a nemzeti öntudat otthon fog ébredni és Deák fogja a nemzet sorsát intézni. Ő Cavournál állását többe nem tarthatja meg. Kossuth nem osztozik e felfogásban, s ezzel vége a régi politikai barátságnak az emigratio két vezéralakja, Kossuth és Pulszky között, sőt a családjaik közt fennállott testvéries familiaritás egére is ború száll,[2] s Pulszky Klapkával, Türrel egyetértésben február vége felé Caprerába megy, hogy Garibaldit a magyar ügynek megnyerje.

Garibaldi kész Magyarország felszabadításáért küzdeni, de úgy mond nem tolja föl magát,

[1] L. Kossuth: Irataim. III. köt. passim.
[2] Pulszky: Életem és korom. IV. köt. 64. l.

csak akkor megy, ha hívják, a puskadörgés szavára indul, a hova a szabadság hívja.

E puskadörgés nem jött, maga Pulszky óva inti a nemzetet 1861 junius 25-ikétől julius 14-ikéig írt czikkeiben, ne bízzék külseregekben, csak önmagában, s 12 éves számkivetése tanulságát, Garibaldi igéretét ezen szavakba burkolja: «Ha (a magyar) önmagában talál erőt s elszántságot, nem fog elhagyatni».*

E levelekkel végződik Pulszky forradalmi működése. Kossuthnak tett alternativájából a nemzet öntudatának ébredése és Deák vezéri állása valósult meg. Haza kellett volna Pulszkynak is jönnie, s csakugyan, midőn Szécsényben az országgyűlésbe megválasztják, el is akarja foglalni székét. De salvus conductust a kanczelláriától csak a szoros magyar területre bírva kieszközölni, egyideig azon tervvel foglalkozik, hogy Belgrádon keresztül álruhában jő át a határőrvidéken, de az úgy is bonyolult pesti helyzetre tekintettel, egyelőre künn marad.

Pulszky forradalmi hajlama egyszer-egyszer még ezután is fölpislog. Caninivel, a Balkánállamok viszonyait jól ismerő hirlapíróval ő tárgyal először a Dunai confœderatio tervéről, s az ő közvetítésével kerül a terv Kossuthhoz. Követi Garibaldit 1862 augusztusban merész vállalatára, melylyel Viktor Emanuel seregei

* L. Életem és korom. IV. köt. 111. l.

ellenére Róma birtokába akart jutni. Ugyanaz évben levelez még Mazzini Józseffel, de 1863 elején már azt a meggyőződését közli vele, hogy ha Olaszország 1864-ig nem lép a cselekvés terére, Magyarország kiegyezik Ausztriával.

VI.

Két egyszerre lezárt koporsó, a páratlan hitvesé s a bájos lányé, nyitja végre meg a halálra ítélt és amnestiát kérni nem akaró Pulszkynak hazája addig elzárt földjét 1866 szeptember elején.

A nagylelkű király szíve meglágyul esküdt ellensége gyászos végzetén, s ettől kéretlenül, barátai közbenjárására, megengedi Pulszkynak a hazatérést.

Neje halála, nem az állami viszonyok, fordítja meg Pulszky élte folyását s gyakorol arra döntő befolyást.

Akkor, midőn csak hónapok választottak el az alkotmány helyreállításától s az általános amnestiától, Pulszky nem ennek révén, nem is a forradalom utain, élete felének árán láthatja viszont nemzetét.

Pulszky sorsának ily fordulta, a hatás, melyet neje halála egyéniségére gyakorolt, egész élete tartalmát symbolizálta.

Pulszkyban a teljes ember, az egyetemesség

mindig fölényben volt a szakszerű, a résszerű fölött. Az író, a műbarát, a tudós, a politikus nem nyomta el benne egymást, nem tevékenységének valamelyik ága a minden irányban élni, örülni, hatni kivánó egész embert. Egyénisége egyetemességét s a mellett külön szakfoglalkozása kiválóságát azonban csak oly hitves mellett tarthatta meg, a ki, mint Francis Newman 1866 szept. 24-ikén irá, tőle oly különböző, s mégis annyira hozzáillő volt.[1]

Ez a ritka nő, a ki Londonban, az egész világ emigráltjai körében, a hőslelkű Kinkel Gottfriedné mellett, a legjelentékenyebb asszony,[2] a ki Flórenczben a nemzetközi irodalmi és művészvilág központja, Pulszkyra, mint Deák 1859 márcz. 6-ikán irá, «a mindenható legnagyobb áldása». Írói, zenei tehetségén kivül, mély érzése, a nélkülözés napjaiban tanusított bátorsága, türelme, okossága, társas kedvessége, tapintata, háztartási, anyai erényei által Pulszky lényének pótolhatlan kiegészítőjévé vált. Az eredetisége által meglepő, három kötetes angol munkát 1851-iki északamerikai útjokról is vele irta olyképen, hogy abban Pulszkynénak az egyes városok, vidékek, a társas élet leirása

[1] L. Nemzeti Múzeum. Kézirattár. Pulszky-féle iratok.
[2] L. Malvida von Meysenbug, Memoiren einer Idealistin. 2. Bd. 4. Aufl. 138. l.

jutott, míg Pulszky a gyarmatosítás, az indiánok, a négerek ügyét, a politikai viszonyokat, az angol és amerikai jellem különbségeit tárgyalta.

Neje halála Pulszkyt nemcsak érzelmi, de egész értelmi és cselekvő lényében is erősen érintette. Az új élet, mely előtte hazájában neje halálával megnyílt, Pulszky egyéniségét véve, nehezebbé vált, mint az, a melyet nejével a számkivetésben töltött.

Az élet-halálharcz és 17 évi elnyomatás árán mégis kivívott magyar renaissance alkotmányi befejezésének utolsó stádiumában, a hosszú távolléte alatt keletkezett új viszonyok között, a hazában maradtak gondolkodás- és cselekvésmódjától elszokva, kell a társadalmi és politikai világban helyet foglalnia.

Idegenné lett, mint maga mondja,* harmadszor kellett, habár elismert tiszti ranggal, közlegénykednie annak, a ki 48-ban és az emigratio alatt egyik vezéralak volt. Újabb személyes renaissance-on kellett átmennie. Pulszky e részben az összes emigránsok sorsát osztotta, a kik az alkotmány helyreállításakor tértek csak haza. A hosszú számkivetés, erős magyarságuk ellenére is, sok részben azon népek alkatelemévé hasonlította őket át, a melynek körében leg-

* L. Pulszky: Ábránd és valóság. III. rész. Visszaemlékezések. 211. l.

hosszabban, legutóbb éltek. Vagy az következett be, hogy az idegen világ ellen védekezve, de nemzetüktől folytonos tápot nem nyerve, ennek szemében nemzetileg színtelenné, érthetetlenekké váltak.

Már ezen okok magyarázzák, hogy Pulszky a nemzetnek 67 utáni politikai életében ahhoz a vezérálláshoz nem jutott, melyet az önvédelmi harczban s az emigratio alatt elfoglalt. De nem lehet feledni, hogy Pulszky soha sem tudott kizárólag politikus lenni. A tudós, a műbarát, a társaságkedvelő élte legzivatarosabb szakaiban sem halt ki benne. Saját kutatásai mellett a társas érintkezés a szellem munkásaival, gyönyörködés számos tagú családjában volt éltető eleme.

E tartalmas életből, melyhez a hazatéréssel a hosszú elkobzás alatt a kincstár által elhanyagolt nagy birtoknak rendbehozása is járult, egyszerre kiesett a férje magas törekvéseit felfogni tudó, őt a gyermeknevelés, a háztartás és gazdálkodás terheitől majd húsz éven át elszoktató, a vele szellemileg egyenrangú hitves.

Pulszky az ő halála után is folytatta sokoldalú életét, de ez neje nélkül nem bírt teljes kiegyenlítettségre jutni.

Igaz, közvetlenül hazatérése után a nagy tehetségeihez arányos érvényesülésének főakadálya a Kossuthtal s az európai forradalmak vezérembereivel való szoros összeköttetésben

rejlett. Nem tudta ezt föltétlen csatlakozása Deákhoz s az általa képviselt történelmi jogfolytonossághoz elhárítani. Deák benső köréhez tartozott mindjárt hazatérte után, sőt ő fogalmazta, Deák beleegyezésével, a választ Kossuthnak a koronázás előtt pár nappal Deákhoz intézett s a nemzet kibékülését a dynastiával élesen kárhoztató nyílt levelére. A magyar alkotmány történelmi gyökereit, részeinek természetét, egészben való összefüggését, a 48-iki nagy receptio szülte átalakulását a honnmaradottak közül is kevesen értették úgy át, mint Pulszky, s hányan közhettek vele világpolitikai jártasságban.

Mindez azonban nem bírta Pulszky személyében, föllépésében az idegenszerűség, a szokatlanság, a merészség, a radikalizmus hatását elnyomni, melyet mindazokra gyakorolt, a kikkel politikai vagy társadalmi érintkezésbe jutott. Mert ez s nem a Kossuthtal való összeköttetés, nem a kiegyezést megelőzőleg folytatott, az alkotmánynak 67-es alapjával ellenkező működés állotta útját Pulszky teljes érvényesülésének.

A napoleoni, cavouri, garibaldii szövetségek emléke szükségkép megszűnik az évekkel, ha ez idegenszerűség, e szokatlanság, e merészség nem nyilatkozik Pulszkynál mindjárt hazatértével.

S miben rejlett Pulszky idegenszerűsége? Önmagával nem törődő tudósra, a megszokot-

tól eltérő modorú művészre való megjelenése idegenszerűvé tette szónokaink, vezérembereink között, kiket a köztudat az előkelőségnek, a páthosznak, a szertartásosságnak, vagy a mindennapiasságnak levegőjében szokott elképzelni. De sokkal inkább abban, hogy a 48-iki törvényekbe, a mennyiben azok a kiegyezést nem érintették, egészen más értelmet vitt belé, mint a hazai közvélemény.

A kiegyezés pártolói és ellenzői egyaránt a 48-iki törvényekben látták a szabadság és egyenlőség végleges formuláját, a nemzeti vágyak szentséges palladiumát.

Pulszky ellenben csak a kiinduló pontot a demokratikus egyenlőség s a teljes egyéni szabadság felé. Az európai, az amerikai értelemben vett demokratia, nem a hazai, mely a demokratiát a középosztálynak a mágnásokon nyert diadalában látja, a bevett vallások viszonyossága helyett a gondolkozásnak, az életnek laikussá tétele, a szabadkőműves deismus lelkesíti.

Pulszky az első a magyar irodalomban, a ki a demokratikus eszméikért a XVIII. század végén, a budai vérmezőn hóhér bárdja alatt elhunytaknak, vagy hosszú rabságra ítélteknek költői igazságot szolgáltat. Mindjárt számkivetése elején Angliában megírja a Magyar Jakobinusok történetét a nejével együtt kiadott «Tales and Traditions of Hungary» második és

harmadik kötetében, mely magyar fordításban a hatvanas évek elején haza is elhat.

Az erősen demokratikus s vallási tekintetben radikális «1848» című lapot, mely 1867-ben keletkezik s meg is szűnik, Pulszky által sugalmazottnak tartják: abban maga is, Ágost fia is dolgoznak.

Az «1848»-ban kezdett iránynak csak folytatása volt a tevékenység a szabadkőművesség szervezése körül, melyhez régi kapcsok csatolták. «Az Erényes Utazóhoz» címzett eperjesi szabadkőműves páholy emlékei, nagybátyjának, Fejérváry Gábornak szabadkőműves-hagyományai, 1862-iki belépése a szabadkőműves-szövetségbe Turinban, önként terelték Pulszkyt a szabadkőművességnek magyar földön szervezése felé. A sajtóban ellenszenvet keltett vallás-politika terjesztése, a deisztikus, természeti vallás elveit követő szabadkőművesség titkos szövetsége, symbolikus szertartásai útján ugyanis több sikerrel kecsegtetett.

Pulszky ekként mindjárt a kiegyezés után hirdetője lett a csak 1894 95-ben megvalósult egyházpolitikának, a sajtó, a társadalmi szervezkedés, a társas érintkezés révén. A demokratia tekintetében vallott nézetei pedig még ma is egy ködös jövő méhében pihennek.

A nemzetet teljesen elfoglalta életének új közjogi, gazdasági berendezése, a demokratikus irány távolabbi követelései hidegen hagyták, tör-

ténelmi egyházrendszerének bolygatása, Pulszky zsidóbarátságának tüntető nyilvánítása ellenszenvet keltett. A szabadkőművességet pedig a maga titkosságával, szertartásaival a nemzet nem értette vagy megmosolyogta. Nem értette, mi szükség van a Világegyetem Nagy Építőmesterének arra a külön kultuszára, melyet a szabadkőművesség űz, ha hite a bevett vallásokkal csakugyan nem ellenkezik? Nem bírta fölfogni, mi szükség van azokra a különös kőműves-szertartásokra, arra a symbolismusra, melyet a kőművesség az emberiségnek általános mimikai hajlamából származtat s a világnyelv egyik formájának tekint.[1]

Pulszkynak demokratikus és valláspolitikai nézetei okozták, hogy a politikai arena előteréről leszorult s ott egyébként elismert súlya daczára mindvégig bizonyos idegenszerűség színében tűnt föl. Mert e nézetek a nemzetre a 70-es években idegenek, actualitás nélkül szűkölködők voltak. Érezte ezt maga is s ki is mondta, hogy a nemzetre elsőrendű szükség lévén új közjogi rendjének biztosítása, nem egyszer kellett elnyomnia rokonszenvét a közjogi alap némely ellenzőinek demokratikus és valláspolitikai törekvései iránt.[2]

[1] L. Revue des deux Mondes. 1899. T. 153. 82. l.

[2] L. 1875 május 5-iki beszédét. 1872—75. Képviselőházi Napló XVII. kötet.

Pulszky nemzetének politikai életében az emigratio után holt pontra került. Az új közjogi alap fentartásában nem lehetett vezérszerepe, a társadalmi, a vallás-politikai téren pedig elveit, hacsak szélmalomharczot vívni nem akart, nem hozhatta napirendre.

Szerepe ekként nem a vezérnek alkotó, hanem a kormányviselt, a tapasztalt, a körötte levők legtöbbje fölött kiemelkedő államférfi biráló működésében állhatott. Humora, gúnyja, páthoszának hiánya ebből érthető. De így is, érvényesülésének e megszorításával, egyéniségének ilyen részszerű megtagadásával, tekintély volt Pulszky a politikai életben, de nem lehetett hatalom. Tanácsát, közreműködését igénybe veszik a kormányok, beszédei czikázó villámlásként boritják fénybe valamely nehéz ügy sötétségeit, bátorsága, melylyel egyéni meggyőződését ellenkező erős áramlatokkal szemben, mint a zsidók ügyében, leplezetlenül kimondta, hallgatást és meghajlást parancsol, szikrázó élczei fölvillanyozzák a parlamentet s találó, szemléltető, velős mondásai megmaradtak a közemlékezetben.

A parlamenti kormány elmélete, a mint azt az ellenállási jogból levezeti,* a polgári rend szerepének vázolása e folyamatban a politikai

* L. 1867 nov. 4-iki beszedét. Képviselőházi Napló 1865—68. V. köt. 111. l.

és történetbölcseleti éleslátás remeke. «Midőn egy egészen új rend (a polgári) képviselte Európában a demokratiát és munkát, akkor a régi ellentállási jog fenn nem maradhatott többé. A városok ipara és kereskedelme semmikép sem állhatott meg e resistentialis jog mellett, szükséges volt tehát, hogy a régi rendi jog eltöröltessék és valami más moderamen találtassék, mely a szabadságot és rendet összeegyeztesse.» Mint a 40-es évek municipalis nagy vitájának egyik pártatlan részese, Pulszky tudta a megye állását a parlamenti kormányzás mellett minden túlzástól menten megjelölni. Kötetekkel fölér az a mondása, hogy «a megye a nagy hazának eldarabolása mellett minden magyarnak kis hazája és szabadságának hazája maradt.»

A bevett, conventionalis axiomákat egy odavetett mondásával töri össze s kijózanít a jelszavak mámorából. «Mily tévedés a nemzetek szabadságát a hadsereg szervezetében keresni. Nincs oly sereg, mely szervezeténél fogva a nemzet szabadságának biztosítéka lehetne. Más országokban azt találjuk, hogy bárminő a sereg, mihelyt állandó sereg, mindig a főhatalomnak, nem a nemzetnek biztosítéka. A nemzet szabadságának biztosítékát csak a nemzet jellemében találhatni.»*

* L. 1867 decz. 12-iki beszédét. 1865—68. Képviselőházi Napló VI. k. 57. l.

A főrendiház újjászervezésének tárgyalásakor meg nem állhatja a jelenet komikumára célozni, mely abban áll, hogy «éppen a képviselőház az, mely erősíteni akarja azt a házat, melynek hivatása, hogy neki nehézségeket csináljon». Beszéde folyamán később, de nem egyenesen kifejezve, a helyzet e komikumának való okára is rámutat ezzel a csípős mondásával: «Mi inkább arisztokraták vagyunk, mint demokraták, bármint hangoztatjuk is a demokratasság elvét. Nem tudunk azonban ellenállni a kor szellemének és ezen demokratikus beszédek, a melyek itt fölhangzanak, képezik az adót, melyet az aristokratia a kor szellemének szívesen fizet».[1]

Kevés szóval, sallang, fontoskodás nélkül, a legegyszerűebben nagy igazságokat földeríteni, a dolgok velejére menni, ebben Pulszkynak alig volt párja parlamentünkben. Egy ily mondásával tarja föl költségvetési tárgyalásunknak képtelenségét, melynél fogva a fölhatalmazás (appropriatio) megadása minden körülmény között bizalmi szavazatnak vétetik: «Midőn az ellenzék és a többség közti arány egyáltalán nem változott. . . . nem tudom, mi haszna lehet annak, hogy benne kimutatjuk, hogy mi bizony kisebbségben vagyunk.»[2]

[1] L. 1885 febr. 19-iki beszédét. 1884—87. Képviselőházi Napló IV. köt. 254—259. l.

[2] L. 1886 febr. 21-iki beszédét. 1884—87. Képviselőházi Napló IX. köt. 250. l.

Az ily rövid, találó mondások Pulszky parlamenti működésének jellemző vonásai. «Az országgyűlés tartamának meghosszabbitása inkább topographiai és optikai, mint politikai kérdés.»[1] Attól függ, ki melyik oldalon ül, s a kérdés melyik oldalát látja. «Az előttem szólott képviselő úr tudja, hogy antiszemitikus szenvedélyének lángja hideg megvetesemnek jegét nem fogja elolvasztani.» «A megye autonomiáját nem 1870-ben, hanem 1848-ban ölték meg és temették el. Még a sirkövet is rátették azzal a mondással, hogy ezek a szabadság bástyái.»[2] A főispánok közt van «olyan arisztokratikus kaolin, a melynek nincs szüksége arra, hogy az államvizsga tüzén keresztülmenjen, hogy nemes porczelánná váljék, már erre elég a minister lehellete, az is megteszi a hatást.»[3] «Ministerre csak két lehetőség van: vagy meghal, vagy lejárja magát. Hogy más vége nem lehet, az természetes . . . A kormányférfiaknak első kötelességük, hogy vastagbőrük legyen, mert a kinek nincs vastag bőre, hamar lejárja magát.»[4] «Ha a mágnások a történelmet kep-

[1] L. 1884 okt. 15-iki beszédét. 1884—87. Képviselőházi Napló I. köt. 46. l.

[2] L. 1886 márcz. 4-iki beszédét. 1884—87. Képviselőházi Napló IV. köt. 359. l.

[3] L. 1886 márcz. 4-iki beszédét. 1884—87. Képviselőházi Napló IX. köt. 359—361. l.

[4] L. 1875 május 5-iki beszédét. 1872—75. Képviselőházi Napló XVII. köt. 21. l.

viselik, . . . úgy annak csak labancz részét képviselik és ama kuruczokat, a kik föl tudták találni azt a pillanatot, melyben hazafiságuknak föl lehetett áldozni elveik következetlenségét.»[1]

Otthonosabban, fesztelenebbül mint a parlamentben, érvényesült Pulszky nagy tehetsége a korlátlanabb nyilvánulást engedő, az író személyiségének érdességeit, a társas érintkezés conventionalis előzékenységeit háttérbe szorító publicistikában. Az amerikai, az angol, az olasz, a német publicistikában a magyar ügyet évek hosszú során át oly fényes tehetséggel szolgáló Pulszky természetesen inkább elemében volt a sajtó, a röpiratirás terén, mint a parlamentben; 1867 előtt alig volt parlamenti gyakorlata azon a rövid időn kivül, melyben mint Sáros követe az 1840-iki országgyülésen működött; a megyében is kevés időt töltött, a megyei életet nem szerette;[2] a szónak soha nem volt oly mestere, mint a tollnak; már a 40-es években «lakatot a szájára, tollat a kezébe» jelszóval minősítették tehetsége természetét.

A parlamenti hatás más eszközeit is nélkülözte Pulszky. Határozott egyénisége nem türte azt a megalkuvást sem, melyet minden parla-

[1] L. 1885 febr. 19-iki beszédét 1884—87. Képviselőházi Napló IV. köt. 254—259. l.

[2] L. Életem és korom. I. köt. 100., 108. l.

menti működés az együttműködők gyengéivel megkiván. A természettől nem bírta a parlamenti hatás eszközeit. A tógát, a díszruhát, a pose-t pedig nem tűrte a teste, a frázist a lelke. Nem tudva magában a politikus s a magánember lelkiismeretét szétszedni, szókimondó lett ok nélkül és szellemi fölényét elfojtani nem bírva, ez a humor, a gúny alakjában tört ki belőle olyankor is, midőn legkevésbbé volt időszerű, sőt elég volt a fonákságnak, értetlenségnek, ürességnek valahol mutatkóznia, hogy Pulszky szellemi villámtelepe minden vezeték nélkül fölrobbanjon.

Mint életének előbbi folyamán, 1867 után is a viszonyok kényszere sodorta a parlamenti arenára. A magyar renaissance minden magyartól megkivánta, hogy nemzetét e renaissance alkotmányi részében is szolgálja, habár tehetségei a nem politikai, legalább is a nem parlamenti térre utalják. Kis nemzet vagyunk, melynek, ha fönnállani akar, politikai erejét vallási, tudományos, művészi czéljai rovására is meg kell feszítenie. A 48-as idők s az emigratio vezéralakjának, Pulszkynak erkölcsi lehetetlenség volt a parlamenten kívül maradnia, habár tehetségének legsajátosb tere a publicistika, az æsthetikai kritika, az irodalom, a tudós kutatás volt.

Pulszky csakugyan nagyobb sikereket ért el 67 után a publicistikában, mint a parlamenti

életben. Czikkei tárgyszerűségökkel, a bennök megbeszélt ügy hazai és külföldi vonatkozásainak teljes föltüntetésével, szellemes, ötletes könnyedségökkel a publicistika legjobb termékei közé tartoznak. Elvi élességök, a páthosz, melyet kifejt, ha politikai credojának, a szabadelvűségnek ügyét látja koczkán, tiszteletet parancsol még az ellentáborban is, melyre pedig gúnyjának, haragjának, néha elfogultságának ugyancsak szórja éles nyilait. Nem a 40-es vagy a 60 as évek vezérczikkei ezek, nem a napisajtóban közzétett tudományos fejtegetések a közügyekről, melyek Pulszky saját szavai szerint a kathedrát pótolták. Egy demokratikusabb kornak termékei, a mely egyszerűbb, rövidebb előadással, a közélet történelmi præcedenseinek elbeszélésével, az európai és hazai világ személyeit és eseményeit föltáró leírásával akarja a nagy politikai igazságokat az átlagos műveltségűek látókörébe bevinni s gondolatokat ébreszteni.

Nagy apparátusú czikkekre 67 után ritkán szánja rá magát, helyettök inkább essayket, tárczákat ír, vagy röpiratokban szól hozzá az actualis politikai, vagy politikai vonatkozású kérdésekhez. Ilyen röpirata volt a Bosznia okkupácziója ellen 1878-ban németül közzétett Krise.*

* Budapest, 1878. 71. l.

Az okkupácziónak a nemzetközi viszonyok szempontjából való megvilágítása e röpiratban nem kisebb hatást tett, mint az alkotmányi bonyodalmak kiemelése, melyekre vezet, de különösen végfejtegetése, mi történjék az okkupáczió után? Lehet-e Bosznia katonai határőrvidék, birodalmi tartomány? S ha egyik sem, mint állhat fönn a dualizmus? A Boszniából való kivonulással-e? Avagy ottmaradás esetén Boszniának az uralkodóházzal merő personal unióba hozatala mellett?

Hacsak hazai részét nézzük Pulszky publiczisztikai működésének, bámulattal fogunk eltelni, a mit ő abban közel 60 éven át fáradhatlan hévvel s nem szűnő elevenséggel véghezvinni tudott.

VII.

És most forduljunk Pulszkyhoz, a tudomány és közművelődés nagy alakjához.

«Két éve mult, hogy a politikától visszavonultan a tudomány és művészet körébe azon meggyőződésben, hogy ott hasznosabbat hajthatok végre, mint meddő vitatkozások által.» Így szólt 1877 júl. 26-án, az orosz-török háború idejében tartott népgyülésen. «Ha azonban az emberiség szent ügye forog fenn, akkor, mint a megvénült csataló a trombitaszóra, ismét helyreállok ottan, a hova polgársaim bizalma hív.»

Mint kutató, mint író, mint szervező és kormányzónak fényes betűkkel van neve beírva a közművelődés évkönyveibe.

A mit a közművelődés ruganyos fogalmához kapcsolunk, az a fölfogó értelem, a teremtő ész, az alkotó képzelet, az erőteljes érzelem, a biztos hit, a bátor tett együttes alkotása. A szokás azonban az értelem, az ész, a képzelet, az érzés alkotásaira szorítja s a hitnek, a létfentartásnak, a politikának a közművelődéstől különböző czélt tulajdonít.

Pulszky a közművelődésnek e szokásos értelmű körében látta ifjúsága óta s ebben folytatta aggkorának végső lehelletéig élete czélját.

Visszatérve a számkivetésből, megkezdte először szervező működését.

A nemzeti múzeumot a szemléltető oktatásnak mindenki előtt megnyitott intézetévé s a természetrajzi, néprajzi, történelmi tudományok hatalmas laboratoriumává alakította, fölszerelve utóbbit eszközökkel és szakszerű búvárokkal, úgy hogy a múzeum az Akadémia, a főiskolák mellett a búvárlatnak elsőrendű tűzhelyévé vált.

Leltárszerűleg föl van jegyezve, mily hatalmas a gyarapodás, melyet a múzeum az ő vezetése alatt és politikai befolyásának felhasználásával elért, önzetlen, magára nem gondoló bőkezűsége, melylyel ahhoz sajátjából hozzájárult. Tiszti névtára mutatja, mennyire tudta

tudományos harczosainak hadi létszámát emelni. Nincs azonban okmányszerűleg megörökítve, szám és súly szerint fölmérve az az ébresztő hatás, melyet a legkülönbözőbb osztályokban ezek úgy vezető-, mint segédmunkásainak a lelkére gyakorolt az ő nagy tapasztalataival, a múzeumnak az életre kihatását előrelátó terveivel, egyes kérdésekre nézve mondott éles ítéleteivel, az emberi művelődés szövevényeit felfogó rendkívüli általános műveltségével.

Pulszky Ferencz az agya és a szive volt a nemzeti múzeumnak.

Nagy értelmével vezetett, a közművelődés szenvedélyes szeretetének példájával tettre serkentett.

A nemzeti múzeumból ágaztak ki, Pulszky sugallata, fáradozása, pártolása, utasításai útján, az országos képtár s az iparmúzeum, nyertek lendületet a vidéki múzeumok.

Ha Pulszky nagyot végzett a hazai közművelődésre nézve a múzeumok szervezése s a nemzeti múzeum fölvirágoztatása által, nem szabad feledni, a mit a közművelődés összes munkásainak társadalmi szervezkedése érdekében tisztán személyes erejével keresztülvitt.

Pulszky ébresztette föl a közművelődés munkásainak testületi öntudatát. Vidám szórakozásra házi tűzhelye köré gyűjtve szombat estén-ként a tudomány, az irodalom, a művészet munkásait, ezekben szemmelláthatólag, kézzel-

foghatólag megmutatta, a mi nálunk hiányzott, a tiszta szellemi életnek a politika, a gyakorlati pályák mellett önálló világát, azoknak külön rendjét, a kik kizárólag az igazságnak kutatására, a szépnek kiformálására szentelték életöket. A kik egymástól elszigetelve, a többi gyakorlati pályák között számuk csekélységénél fogva eltünve, ide-oda hányattak a társadalom nagy hullámú tömegei által, itt csoportosítva magukat egynek, önálló társadalmi tagozatnak, tudományos, művészi, írói czéljaik szellemi közössége következtében egy önálló világnak érezték, mely a nemzetnek legmagasztosabb czéljait van hivatva szolgálni, de a mely a nemzettől viszonttámogatást kiván.

A Pulszky elhintette mag ma sem érte el ugyan növekvése czélját, tudományunk, művészetünk, irodalmunk még messze van attól az önállóságtól, mely Pulszky előtt lebegett, de a magyar renaissance e typikus alakját illeti a megindításnak, az új élet ébresztésének az érdeme.

A sokat emlegetett Pulszky-szalon nem pusztán a szellemvilág munkásainak kellemes találkozója volt, melyben a társadalom minden rendjéből azok, a kik a tudomány, a művészet, az irodalom művelői vagy kedvelői voltak, egymáshoz a társas egyenlőség alapján közeledhettek. A Pulszky-szalon a muló szórakozáson, üdülésen, az élesen elkülönzött társadalmi rendek válasz-

falainak átlyuggatásán felül, a szellemi világ önállóságának megtestesítése volt.

Mint író 67 után, hirlapi dolgozatain kívül, Pulszky főként emlékirataiban lép elénk sajátos egyéniségével. Ez emlékiratok mutatják őt lénye teljességében.

Nem a tudós, nem a műértő, nem a politikus a maga külön szempontjaival, hanem a mindezekből álló egész ember lép itt elénk. Nagy élettapasztalás adta humora, gúnyja, ismereteinek nagy gazdagsága, az események, az emberek, szellemi és művészi irányok mélyére ható tudománya majdnem láthatatlan eszközökké válnak kezében, hogy élte eszményeinek viszontagságos létesülési folyamát mentül világosabban elénk varázsolja. Bepillantást enged fontos pillanatokra az európai történelem vegyi műhelyébe, a mint abban az egyéni és nemzeti molekulák útján az emberi eszme alakulásra tör. S mégis mindez oly egyszerűség-, keresetlenség-, elevenséggel ömlik elénk, mintha a hétköznapi élet érdekes eseményét hallanók. Mert a ki a politikai, a művészi, a tudományos élet eseményeit, szereplőit ez emlékiratokban rajzolja, a rajzolt jelenségeken túl tisztán, világosan látja mindenütt a lényeget s ezt az érdekes részletek közben sem nem feledi, sem az olvasóval a külön szempontok előtérbe tolásával nem feledteti.

Az annyira egyetlen, subjectiv egyéniségű

Pulszky epikai nyugalmat, drámai elevenséget tud adni az emberek s a bennük ható eszmék küzdelmeinek.

Élete eszményei, lelkesedésének tárgyai mellett nem szónokol, azok ellenségei ellen nem átkozódik. Előtte tisztán áll, hogy az emberi élet czélja küzdelem, nemcsak a létért, hanem annak egyéni és nemzeti változatosságáért, az ember alkotó erejének, szabadságának fokozásáért, életének széppé tételéért. Az emberekre ható e czélnak 30 éves működése a magyar nemzetben, a természeti világ jelenségeinek tárgyilagos színezetével, tükröződik Pulszky emlékiratainak lapjain.

Nincs irodalmunknak olyan műve, mely szempontjainak gazdagsága, nemzetközi háttere, tárgya kezelésének elevensége, képei frissesége, a rajzolt kor megítélésében az alkalmazott mérték tárgyilagossága tekintetében Pulszkynak ez iratával vetekedhetnék.

A másik műfaj a memoire-on kívül, melyet Pulszky művelt, az essay. A Dessewffy Aurélról, Széchenyiről, Eötvösről, Deákról, az ó- és újkori Athénről, Schliemann ásatásairól, Assisi Szent Ferenczről és a Ferenczesekről, mint az új kor kezdeményezőiről írt dolgozatai[1] e műfaj legjobb példányai közé tartoznak. Élesen ki-

* L. Ábránd és valóság czímű gyűjteményben.

bírják emelni tárgyuknak valamely lényeges elemét, vagy új világításba helyezik az egészet, mindenesetre gondolkodásra serkentők.

Pulszkyról, az archeologról nem lehet az én feladatom érdemlegesen szólani. Az én feladatom csakis annak a külső keretnek s azoknak az eredményeknek feltüntetése lehet, melyekben Pulszky, a tudós működése megnyilatkozott.

A laptázó gyermeket, a kit az eperjesi szülői háznak lepattant vakolata alól előtűnő egyes betűk ingerelnek s a ki nem nyugszik, a míg azokból a Caraffa által kivégzett Czimmermannnak családjára vonatkozó fölirást ki nem betűzi, hetven esztendő választja el attól a Pulszkytól, a kinek kezéből 1893-ban kiesik a toll, midőn élete főmunkájának «Magyarország Archæologiájá»-nak utolsó sorait írja. Ez a 12 éves fiú, nagybátyja Fejérváry Gábor, a jeles régiséggyűjtő keze alatt 20 éves korában oda fejlődött, hogy a római «Istituto di corrispondenza archæologica» tagjává választotta; ez időtől kezdve életének legviszontagságosabb, mint legboldogabb napjaiban egyforma hűséggel, soha nem lankadó szenvedélylyel búvárolta azokat a külső eszközöket, melyekkel az emberi szellem a maga nagy háborúit a természet legyőzésére folytatta, vagy a melyekben fölötte kivívott diadalait ünnepelte. Abban a rengetegben, melyet az emberi művelődés e külső lenyomataiból az évezredek árja össze-vissza sodort, nem

volt zug, a melyet Pulszky ne ismert volna, a nélkül, hogy a rengeteg egy-egy zugában, az archæologia külsőségeinek végtelenségében megfeneklett volna. Már 1845-ben egészen tisztában van az archæologiával s a szemponttal, melyre törekednie kell.*

Jobban ismerte az emberi szellemnek faji, nyelvi, lelki alapjait, vallási, művészi, bölcselmi, gazdasági, politikai törekvéseit, hogy az archæologia aprólékosságaiban elveszszen. Az archæologiában az emberi szellem hatalmának physikai bizonyítékait kereste s tudta megtalálni.

Ebben állt ő fölötte egyes korszakok, egyes népek részletkutatóinak.

A 80 éves Pulszky, a ki egy szakadatlan munkásságban eltöltött élet, számtalan archæologiai részletbúvárlat után, melyek között nem egy maradandó becsű, összefoglalja a hazája földjén élt népek szellemének külső lerakodásait «Magyarország Archæologiájá»-ban, mint nemzete renaissance-ának csodás alakja búcsúzik el tőlünk. A renaissance emberének viszontagságedzett ereje, kitartása, bátorsága nyilatkozik életének utolsó nevezetes tényében. Összeszedi minden erejét, hogy hosszú, sok igaztalan támadással megnehezített életének tudományos gyümölcseit leszedje nemzete számára és összeroskad.

* L. Életképek, 1845. 2. köt. 1—40. l.

Mert a pár év, mely neki életéből ezután jutott, megtelt a sorsnak keserű csapásaival, megtelt a kornak, a betegségnek súlyos terheivel, melyeket csak második nejének hűséges gondossága bírt némileg enyhíteni.

Visszatekintve e tartalmas, hosszú élet szünet nélküli fáradalmaira, elért nagy eredményeire nemzetünk politikai, jogi, tudományos, irodalmi, közművelődési világában, lehetetlen megindulással észre nem venni, hogy e nevezetes életnek nem jutott az a külső elismerés, az a személyes siker, a melyre teljes jogczíme volt, melyet működésének mindegyik ágában külön megérdemelt. Egész életén át a legkülönbözőbb támadások ellen kellett védekeznie. A külső állások, a melyekre eljutott, nem fejezték ki az ő teljes értékét. Halála után alakját nem rögzíté működése utolsó szinhelyéhez legkedvesebb műfaja, a plasztika; még utcza sem emlékeztet nevére.

Honnan e jelenség?

A közvélemény, sem az általános, sem a külön köröké, nem tudott Pulszky Ferencz helye iránt eligazodni, mely őt a nemzet életében megilleti, sem tehetségének minőségét megállapítani. Mert világlátott volt, három-négy nyelven irodalmilag írni tudott, a hazai német sajtó nyomán elnevezték Európainak azt a férfiút, a kinek értelmi credóját minden culturának nemzeti alapja alkotta.

Pulszky szaktudománya mellett művelt ember, politikai működése mellett tudós és szellemes író is volt. Elég ok, hogy halála után polyhistorrá tétessék. A nagy nyelvész es állambölcsész Humboldt Vilmos, a nagy történész és vallásbölcsész Guizot, a Homér-ismerő, szentírásmagyarázó, az állambölcsész Gladstone, az állambölcsész, a költő, a regényíró Eötvös, a jogbölcselő Mancini, a regényíró Disraeli lehettek miniszterek is a nélkül, hogy a polyhistorság kétes hírébe kerültek volna, melybe Pulszkyt, az alapos szaktudóst, a hanyatlóban levő, korlátolt, műveletlen szakszerűségnek visszhangja sodorta.

De honnét a sok alaptalan támadás, melyekkel életében meg kellett küzdenie? A külső állások, melyeket elért, miért nem fejezték ki teljes értékét?

Mert Pulszky állások szerzésébe nem helyezte élete czélját. Véletlenül lett 1839-ben követ, rövid ideig hivataloskodott a megyében. Tanulmányai, irodalmi munkálatai köréből, a nélkül, hogy követ lett volna, kerül az államtitkárságba 48-ban, az emigratio alatt főleg publiczisztikai tollát forgatja s fontos activ állását, melyet 1859-től 1861 elejéig, mint Kossuth meghatalmazottja az olasz kormánynál elfoglal, föladja, a mint meggyőződik, hogy Franczia- és Olaszországtól mit sem remélhet a magyar. A kiegyezés után ennek közjogi részét teljesen

magáévá téve, oly önálló hangokat hallat, melyek az akkori általános politikai irány keretében bármely vezető állásból kizárták.

Pulszky hosszas politikai szereplése mellett is nem a személyes hatalom birtokában, nem másoknak személyes befolyásolásában, a mi a saját egyéniségnek bizonyos megtagadása nélkül lehetetlen, hanem a saját kedve szerint élhetésbe helyezte főczélját. Műélvezetében, tudvágya kielégítésében, politikai, socialis eszméinek hirdetésében találta gyönyörűségét. Életét a maga, nem mások ízlése szerint rendezte be s mint tudós, mint műértő, mint politikus a legnagyobb önállóságot követelte egyéniségének. Nem törődött másokkal, csak saját ízlésével, tudományos, politikai fölfogásával. A személyes érintkezésben, publiczisztikai, parlamenti nyilatkozataiban nem birta titkolni fölényét, elnyomni szúrós ötleteit, kímélni mások gyöngéit, sőt szenvedélyessé, méltatlanná vált azok iránt, a kik eszményeinek útjában állottak. A renaissance igazi embere volt. A mit Árvizkönyvi Útivázlataiban az átmeneti korszakok jellemzésére maga felhozott, a normannok büszke szavával felelt volna ő is a kérdésre: Kiben bízol? Magamban.

A minek hiányát nálunk Pulszky barátja és kortársa, Trefort panaszolta: az egyéni meggyőződés bátorsága, túlságosan is megvolt benne. Egyéniségének ezzel az élességével kellemet-

lenné vált és sok ellenséget szerzett magának. Csak személye érdességét, nem gazdag tartalmát, nem a szolgálatokat nézték, melyet nemzetének tett.

Nemzetünk a maga életét nem rideg elvek, fogható érdekek, hanem eleven személyek küzdelmeként tudja csak lelki világában elhelyezni s a személyek iránt, a bálványozás vagy irigység végletei között mozog. Csoda-e, ha annak a nemzeti szenvedélynek árja, melyről Pázmándi Horváth Endre a mult század elején éneklé: «Oh! nemzetem átka irigység! A megdőlt magyaron meddig fog lenni hatalmad?»[1] vagy, a melyről Deák egyik legelső országgyűlési beszédében mondá: «Súlyos átok gyanánt nyomja nemzetünket . . . irigy viszálykodásnak . . . fojtó indulatja» — csoda-e, ha Pulszkyt, az ő élesen kiváló alakját is csapdosták hosszú közpályáján ez árnak hullámai?

Nem tört meg alattok; ha érezte is, el tudta fojtani a keserűséget, melyet neki okoztak. Életbölcseletével föléjök emelkedett. Jobban szerette a czélokat, melyekért munkálkodott, mint önmagát.

«A demokratia hálátlan volt mindig, így szólt Pulszky Ferencz 1870 márcz 11-iki képviselőházi beszédében,[2] háládatlan lesz is, ez a föl-

[1] Kisebb költemények. 1832. 87. l.
[2] L. 1868—70-iki Képviselőh. Napló. VII. köt. 57. l.

adata. És épp azért, mivel nem lehet a demokratiában hálára számítani, ezért teremnek benne nagy emberek. Mert csak azok, a kik semmiféle hálára nem számítanak, tesznek olyanokat, a melyek a történelemben megélnek.»

Pulszkynak e szavaiban van a kulcsa annak a szívósságnak, nyugalomnak, humornak, a melylyel közélete viszontagságait viselte.

Magyarországnak művelődési és köztörténetébe jelentős betűkkel vannak azok a tények bejegyezve, melyek Pulszkynak hatalmas agyából, erős akaratából származtak. S van-e e nemzetnek még egy szentélye, a hol emlékének inkább kellene áldozni, mint itt az Akadémiában, a melyhez 60 évig tántoríthatatlan, mondhatni családias ragaszkodása, a legfőbb büszkesége csatolta, a melyben nemzete önállóságának bár nem eléggé szembeötlő, de legmagasabb őrállomását, mert — nyelvében, multja történeteiben, költői és buvárló gondolkodásában rejlő — szellemének időmutatóját s irányzó ingáját látta.

Minden füzet külön is kapható | 1—1543 szám | Egy-egy szám ára 20 fillér

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **Gyulai Pál.** *Szerkeszti* **Heinrich Gusztáv.**

Hazai és külföldi írók regényei és elbeszélései; versek, szinművek és ismeretterjesztő művek

1457—63. **Mac Donagh Mihály.** Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora.

1464—73. **Fogazzaro Antal.** A szent. Fordította *Vetési József.*

1474—78. **Jókay Lajos.** Ötven év előtt. Elbeszélés.

1479—80. **Stifter Adalbert.** A kordor. Németből fordította *Sz. K.*

1481—85. **Voltaire.** Candide vagy az optimismus. Franciából ford. *Langer Ignácz.*

1486—88. **D'Amicis.** Furio. Elbeszélés. Olaszból ford. *Elek Arthur.*

1489—94. **Sterne** érzékeny utazásai. Ford. *Kazinczy Ferencz.* Bevezette és kiadta *Dr. Berki Miklós.*

1495—97. **Taine** Hippolyt. **Balzac.** Francz. ford. *Dr. Halasy Aladár*

1498—99. **Grillparzer Ferencz.** A szendomiri kolostor. Ford *Győri Károly.*

1500—02. **Balogh Jenő.** Nyomor és büntettek.

1503—05. **Heine Henrik.** Utazás a Harzban. Ford. *Oláh Gábor.*

1506—08. **Berczik Á.** A pozsonyi diéta. Vígjáték 3 felvonásban.

1509—12. **Taine** Hippolit. A görög művészet böleselete. Fordította *Ferenczi Zoltán.*

1513—15. **Erdélyi Zoltán.** A vesztett boldogság. Verses regény Az akadémia által 1897-ben a Nádasdy-féle 100 aranyos díjjal jutalmazott pályamű. Harmadik kiadás.

1516—18. **Rousseau J. J.** Kisebb műveiből. Ford. *Bogdánfy Ödön.*

1519—20. **Péterfy Jenő.** Aristophanes.

1521—22. **Andrássy Gyula gróf.** Zrinyi Miklós a költő.

1523—24. **Heinrich Gusztáv.** Magyar elemek a német költészetben.

1525—30. **Ibánez Blasco.** Május virága. Regény. Fordította *Berki Miklós és Győri Károly.*

1531—36. **Hearn Lafcadio.** Kokoro. Angolból fordította *Woida Margit.*

1537—38. **D'Annunzio Gabriele.** San Pantaleone és egyéb novellák. Fordította *Balla Ignácz.*

1539—40. **Heine** dalaiból. Fordította *Ifj. Szász Béla.*

1541—43. **Pulszky Ferencz.** Irta *Concha Győző.*

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.